Що дні бувають щасливими та нещасливими, Юрко переконався давно. В день щасливий хоч догори ногами ходи — ніхто на тебе й не буркне. Навіть найсуворіший учитель, гроза всіх непослухів та розбишак, забудьків і ледарів, — навіть він не помітить тебе в щасливий твій день, хоч на лобі твоєму так і буде написано, що ти не вивчив уроку…

Ну, а коли випаде день нещасливий…

Чи міг би подумати Юрко, просинаючись одного яскравого та гожого ранку, що оце сонце ясне, оце небо безхмарне та віщує йому похмуру годину? Чи міг би подумати він, що саме зараз, коли оце похапцем зривається з ліжка та на мамине ласкаве: "Синку, сніданок уже на столі", — відповідає радісно й дзвінко: "Зараз, ма, зараз!" — чи міг би подумати, що на нього вже снується важке павутиння нещасливого дня?

Перша грозова хмара з’явилася тоді, коли Юрко пригадав, що забув розв’язати задачку з фізики. Міг би згадати про це й раніше, хоча б по дорозі до школи чи на великій перерві, а то схаменувся, коли посідали за парти, привітали вчителя і він, той учитель, спитав, що було задано на сьогодні.

Отоді й згадав Юрко про задачку. Отоді й похололо все у ньому, і він аж зіщулився, аж голову пригнув за сусідовою спиною, щоб учитель його не помітив. Отоді й переконавсь остаточно, що день, який так радісно почався для нього, був нещасливий, оскільки вчителева невблаганна рука простягнулася саме до нього:

— Гаврильченко, що було задано додому?

Юрко приречено зводиться.

— Додому… було задано… задачку…

— Ти її розв’язав?

Юрко з відчаєм дивиться на незаймано-чисту сторінку в зошиті.

— Розв’язав чи ні? — вже нетерпляче питає вчитель. — Покажи-но твій зошит.

І тут в Юрковій голові виникає несмілива думка. Крихка, як крижинка, надія уникнути кари:

— Я, той… У зошит я не записував… Я в голові…

— Он як!

Густі брови вчителя здивовано піднімаються вгору.

— Серед нас, виявляється, новітній Ейнштейн! — В класі одразу ж виникає тихенький смішок. — Ну, йди до дошки, показуй, як ти її розв’язав.

В Юрка не ноги — гирі. Невидимі ланцюги сковують йому руки, коли він бере крейду.

— Ну?..

Жодної думки не виникає у Юрковій голові. Жодної, бодай найменшої іскорки. Він тоне, безнадійно й приречено, в похмурість свого нещасливого дня; тоне, навіть не пробуючи якось врятуватися. Не дивиться в бік своєї парти, де його товариш аж перехилився наперед, намагаючись щось підказати.

— Іди на місце, — врешті лунає вирок учителя. — І дай щоденник.

Юрко дістає щоденник і чує за спиною тихенький смішок:

— Ейнштейн… Ейнштейн…

Юрко обертається, кидає спідлоба погляд: Кравчиня! Пирскає в кулак, удає, що йому он як смішно.

Ну, почекай, я тобі дам Ейнштейна!..

І, звісно ж, він під час перерви побився з Кравчинею. Як і годилося в нещасливий день.

З школи Юрко повертався з двійкою в щоденнику й запискою директора до батьків…

Коли в домі все перемололося та переколотилося; коли мама трохи заспокоїлась, а тато вдесяте заглянув у синів щоденник, мов усе ще сподіваючись, що з двійки виросте хоча б трійка; коли батьки посперечалися ще раз, кому йти до директора школи (тато завжди в таких випадках волів сховатися за мамину спину); коли Юркові було вдесяте сказано, хто він такий і що на нього чекає в майбутньому ("Конюшня", — сказав тато. "В’язниця", — поправила мама); коли Юркові наказано було йти спати, "бо від оцих всіх розмов все одно толку ніякого, йому що горохом об стінку" (мамині слова); коли Юрко заліз у ліжко й згорнувся винувато калачиком, мама сказала татові, що вона має до нього серйозну розмову. І хоч батьки вели ту розмову в сусідній кімнаті, Юрко чув майже все, до останнього слова.

Тим більше, що йшлося про нього.

— В усьому винен ти, — почала мама. — Ти й більше ніхто!

Під татом, чутно було, рипнув стілець.

— Ти!.. Ти!.. Не пробуй мені заперечувати!.. — застерігала мама, хоч тато мовчав, як рибина. — Ти повієшся собі на цілісінький рік (тато був у "полі" не більше семи місяців, але в мами свій вимір часу)… Кинеш мені на руки обох (тобто Оленку і Юрка)… тобі й горенька мало (стілець несміливо рипнув)… Ти смієш іще заперечувати?!.. А мені тут хоч розірвися… Мало того, що вбиваюся на роботі, аби прогодувати сім’ю (татова зарплата зараз до уваги не бралася, хоч стілець знову несміливо рипнув)… Мало того, що як проклята день і ніч кручуся на кухні, так ще мушу втрачати останні крихти здоров’я з-за того убоїська! (О, це вже про нього, Юрка.) Він не тільки все нам потрощить, він і хату нам спалить!.. І не пробуй його захищати — він геть од бився од рук… День і ніч гасає на вулиці (це знову мамин вимір часу: Юрко більше двох годин підряд ніколи на вулиці не був), дружить із тими жахливими хлопцями, які тільки й знають, що курять та лаються… От побачиш, він скоро буде за ґратами! Побачиш!.. (Тут голос мамин зривається, вона, здається, плаче.)

— Соню, ну, Соню, — бубонить несміливо тато.

— У мене сил більше немає… Я вже не можу з ним упоратись…

Деякий час триває мовчанка: чутно лише, як схлипує мама. Юркові зараз так маму шкода, що він сам не знає, що зробив би, аби маму втішити. "От не буду виходити в двір, — обіцяє він собі. — І вчитиму всі уроки, щоб самі п’ятірки… І помагатиму прибирати в кімнаті… Й ходитиму на базар…" Юрко морщить лоба, пригадуючи, що іще він робитиме, але тут знову залунав мамин голос.

Тепер мама говорить спокійніше. І не обриває тата, коли той наважується вставити слово.

— Він не такий уже в нас і зіпсований, — каже несміливо тато. — Хто не був хлопцем… (Юрко готовий цілувать зараз тата!) А щодо того, що тобі з ними двома важко, тут ти, Соню, маєш рацію, тут треба щось придумати…

— От подумай ще ти, — відповідає мама. — Бо в мене вже голова обертом іде.

— А що, як я заберу його із собою? — весело тато. — На літні канікули.

Від несподіванки Юрко аж завмирає. Тепер слово за мамою: як вона скаже, так воно й буде.

— Забирай хоч і зараз, — втомлено мама. — В мене немає вже сил…

"Гур-р-ра!" — кричить Юрко подумки. Молотить ногами ковдру, аж та злітає в повітря. І потім довго не може заснути: думає про майбутню поїздку.

* * *

Хоч до від’їзду в "поле" лишався ще місяць, Юрко став збиратися в дорогу наступного ж дня.

… Вдвох із татом вони складали список: що треба придбати Юркові. Так з’явився рюкзак (Юрко його як надів, то й ходив, поки мама не покликала вечеряти), кеди, туристські черевики, штормівка, светр, вовняні шкарпетки, біла кепочка з сонцезахисним козирком, темні окуляри від яскравого південного сонця і складаний ніж. Великий, мисливський, за п’ять карбованців, у спеціальних піхвах, щоб можна було чіпляти до ременя. Юрко хотів хоч раз сходити з ним у школу, так не дозволила мама.

А потім — геологічний молоток.

Тато приніс його увечері, коли повернувся з роботи. Показав якийсь довгий предмет, загорнутий у цупкий жовтий папір.

— А вгадай, що це таке?

Серце Юркове так і тьохнуло:

— Молоток?!

— Ти диви, вгадав! — удав із себе розчарованого тато. — Ну, твоє щастя — бери!

Юрко ухопив дорогоцінний пакунок, став поспіхом розв’язувати шпагат.

Спершу появилася ручка: довга, старанно вистругана, вона сама вкладалася в долоню. А тоді прямо в душу Юркову відполірованим білим металом сяйнув молоток. Геологічний. Справжнісінький. Замовлений татом спеціально для нього! З довгим розплющеним дзьобом, гострим, як долото, з міцним обушком.

— Ну, як?

Очі татові сяють не меншою втіхою, аніж у сина.

— Сила! — говорить Юрко, розмахуючи молотком. — Можна, я з ним вийду у двір?..

І, нарешті, настав день, коли вони мали летіти в Казахстан.

Хоч мама поставила будильник рівно на п’яту, Юрко майже не спав: боявся запізнитися. Схоплювався кілька разів протягом ночі, вдивлявся в стрілки: йому здавалося" що годинник раптом узяв та й зупинився. Або не задзвонить. Врешті не витримав. Підійшов до дверей, відчинив, тихенько покликав:

— Тату!.. Та…

Тато заворушився, звів сонну голову:

— Чого тобі, Юро?

— Уже, мабуть, пора…

Тато став позіхати. Він завжди перед тим, як устати, отак позіхав: довго, голосно й смачно. Мама щоразу сердилася:

— Та замовкни — сусідів побудиш!

Сьогодні, однак, не сказала нічого: мабуть, тому, що вони від'їжджали.

Потім вони снідали, а два рюкзаки, набехкані, стояли вже посеред кімнати: більший — татів, менший — Юрків, і Юрко весь час мацав ніж: чи висить, чи не одірвався, а мама наказувала:

— Ти ж, Юро, гляди мені, бережися… Та слухайся тата… А ти не пускай його самого в гори, — це вже татові. Та пишіть частіше. Ми з Оленкою за вами скучатимем…

В мами підозріло блищать очі, і Юркові теж пощипує в носі. Але він — мужчина, то лише супиться.

— Їж, Юро, їж, — каже мама ласкаво. — Рушники не забули?

— Ні, — каже тато. — У рюкзаці.

— А бритву?

Татова виделка повисає в повітрі.

— Я так і знала! Що б ви робили без мене?

Врешті й бритва лягає у татів рюкзак. І їм треба прощатися.

— Ну, — каже тато.

Мама, зітхнувши, обіймає його, цілує якось аж сердито.

— Востаннє, — каже вона. — Востаннє ти їдеш у те прокляте "поле"! Або ми, або твоя геологія!

Тато зблимує світлими віями і не каже нічого: ця фраза мамина лунає щороку, як тільки тато вирушає в дорогу.

Потім мама цілує Юрка:

— Гляди: будь у мене розумним хлопцем.

Юрко ще більш морщиться, щоб не розплакатися: йому зараз дуже жалко маму. Мама зараз така самотня, совість так мучить Юрка, що він обіймає її за шию й шепоче на вухо:

— Ма, що тобі привезти?

— Приїжджай сам здоровий, — всміхається мама крізь сльози.

Вони беруть рюкзаки, і мама вже вкотре жахається:

— Боже, які страшні! Ви ж собі хребти поламаєте!

— Не поламаємо! — відповідає за себе й за тата Юрко.

Таксі вже чекає на них — світить червоним вогником. Юрко сідає попереду, біля шофера, він чекає, що водій почне розпитувати, куди вони їдуть, але той мовчки веде машину, і Юрко розчарований. Одвертається, ображений, до віконця, дивиться на сонні будинки, що проносяться мимо, думає про далекий Казахстан, який чекає на нього.

— Тату, а гадюки там є?

— Повнісінько, — всміхається тато.

Юрко задоволений. "От! — поглядає він скоса на шофера. — Чуєш, куди ми летимо!"

Аеропорт зустрічає їх напівсонною тишею: ще рано. Зрідка загуде літак, та одразу ж і затихне. Однак величезна споруда із скла та бетону повна людей: одні куняють на лавках, інші розмовляють тихенько, а більш нетерплячі не відходять од табло, на яких світяться цифри. Юрко із татом пройшли досередини, поскидали рюкзаки.

— Зачекай, я довідаюся, де нас реєструватимуть, — каже тато і зникає у натовпі.

Юрко лишається з рюкзаками. Йому здається, що всі тільки на нього і дивляться. Він уже жалкує, що запакував до рюкзака молоток: треба було припнути до ременя. Він ревниво оглядається, чи немає більше геологів, але геологів не видно, недалеко тільки весела група туристів із веслами та запакованими байдарками. Всі як один у зелених костюмах, в таких же, як у Юрка, черевиках, ще й з гітарами. Юрко набирає ще більш незалежного та гордого виду, хоч йому аж пече познайомитись із ними, розповісти про тата й про себе.

Аж ось і тато.

— Пішли, вже розпочалась реєстрація, — каже заклопотано він.

Потім була оголошена посадка, і Юрко пройшов за скляні двері, слідом за татом. Тут їх зустріли строгі жінки у синіх костюмах, ще й міліціонер стояв поруч. Одна з тих жінок наказала Юркові пройти крізь величезний магніт, і тільки він ступив — засвітилася червона лампочка, задеренчав різко дзвінок.

— Який у тебе металевий предмет? — спитала строго жінка.

Юрко так і похолов: згадав про ніж, що висів у нього на поясі.

— Ну, показуй, показуй!

І міліціонер вже заходить з іншого боку, щоб Юрко, мабуть, не втік. І такий переляканий вигляд у Юрка, що жінка не витримала: глянувши на ніж, посміхнулася, махнула рукою: проходь!

Х-ху, пронесло!..

А тато ще й насміхається:

— Посадили б, що я мамі сказав би?.. Та не біжи так — встигнемо!

У літаку Юрко нетерпляче дивився в кругле віконце: чи скоро летітимуть? Бо літак все котився й котився, мовби пілоти перед тим, як злетіти, захотіли накататися досхочу. Ось літак зупинився, постояв, наче роздумуючи, куди ще повернути, а потім так заревів турбінами, що Юркові одразу ж у вуха мов вати набило, затремтів, завібрував усім корпусом — рушив із місця. Швидше і швидше миготять кольорові ліхтарики, що вишикувалися обіч бетонки, зливаючись у суцільну пульсуючу лінію, — літак стукнувся колесами раз, вдруге — одірвавсь од бетону. Земля провалилася, пірнула донизу, а їм назустріч понеслося бліде ще небо-все ближче і ближче, і застиглі хмарини, що враз видовжувалися, повисли легким туманом. А літак все линув і линув угору, він наче хотів якомога далі одірватися од землі, що розгорталася внизу

кольоровою картою: квадратами полів і блюдцями озер, густими щітками лісів і тоненькими нитками доріг, сірниковими коробками будинків і сріблястою стрічкою Дніпра. Переривистий, натужний гул переріс у спокійне гудіння, і табло, де було попередження не курити й застебнути ремені, погасло.

Юрко одірвавсь од вікна, глянув на тата: тато вже спав. Одкинувся на спинку крісла, тихенько посвистував носом…

Ще раніше, коли вони збиралися в дорогу, тато якось сказав Юркові, що місто, в яке вони полетять, лежить у іншому часовому поясі. Сонце там сходить і заходить на чотири години раніше, отже й стрілки годинників переведені на чотири години вперед.

— За дорогу ми постарішаємо на чотири зайві години: вони наче випадуть із нашого життя. Наші годинники показуватимуть десять годин ранку, а там уже буде чотирнадцять дня. Зате коли повертатимемося додому, то зекономимо аж чотири години: вилетимо о сьомій годині вечора, а прилетимо знов-таки о сьомій годині.

Справжня фантастика!

Юркові аж не віриться. Це ж виходить, що вони летітимуть не чотири години, а вісім. Тільки їм із татом здаватиметься, що чотири, і всім пасажирам, а для тих, хто їх зустрічатиме, — вісім. Бо вилетіли о шостій за московським, а прилетять о чотирнадцятій за місцевим часом.

Голова йде обертом!

Тож Юрко, коли літак приземлився, одразу глянув на великий годинник, що висів на фасаді аеровокзалу. Годинник показував рівно десяту.

Тато, коли Юрко про це йому сказав розчаровано, тільки всміхнувся. Когось пошукав поглядом, до когось замахав рукою:

— Зайкен! Зайкен!..

Їм назустріч, пробиваючись крізь натовп зустрічаючих, швидко йшов молодий казах: вилицювате обличчя його світилося усміхом.

— Товаришу начальник, здрастуйте!

— Знайомтесь, це мій син, Юрко, — сказав тато. — А це наш найкращий шофер — Зайкен... Ну, як, Зайкене, справи? Джакси?

— Джакси! — закивав головою Зайкен. — Всі за вами, товаришу начальник, скучають!

Тато, про щось згадавши, глянув на Юрка, спитав у Зайкена:

— Котра зараз година, Зайкене? Бо наші щось зупинилися.

Зайкен відгорнув рукав штормівки, глянув на циферблат:

— Третя година, товаришу начальник. Зовсім мало часу на дорогу лишилося!

— Ну, якось та доїдемо... Ходімо.

Зайкен узяв татків рюкзак, швидко пішов до виходу. Юрко ледь за ним устигав, рюкзак з кожним кроком все важчав і важчав, а тут іще спека, наче в печі.

— Сам приїхав? — розпитував тато Зайкена.

— Нащо сам? Самому скучно, товаришу начальник. Ніна на машині сидить.

— Ніна? — на татове обличчя набігла тінь. — Як вона, не баламутить у таборі?

— Тиха, як миша, — розсміявся Зайкен. — Та он вона, махає з машини!

Попереду, де стояли машини, і справді хтось вимахував. Тоненька постать практикантки-студентки у такій же зеленій штормівці.

— Вікторе Васи-ильовичу!.. Вікторе Васи-ильовичу!..

— От же шалапутна! — не витримав — розсміявся тато.

А постать перемайнула через борт, помчала назустріч.

Налетіла, мов вихор, повисла в тата на шиї:

— Ой, як ми за вами всі скучили!

— Тихше, бо зіб’єш із ніг! — одбивався жартом тато: йому, мабуть, було трохи не зручно перед сином. — Познайомся, Ніно, мій син, Юрко.

Ніна мов аж тепер побачила Юрка: розбишакуваті очі її оббігли його з ніг аж до маківки.

— Ой, який він у вас гарненький!.. Можна його поцілувати?

І, не чекаючи згоди, — чмок! — Юрка в щоку.

— Ну, от ви й познайомились!

Сміється тато, сміється Зайкен, а Юркові хоч крізь землю провалюйся. А Нінка, де вона й узялася на його голову, ще й доймає:

— А чого він у вас такий сердитий, Вікторе Васильовичу?

— Ну, годі! — пожалів нарешті тато Юрка. — Треба рушати.

Рушили. Тато й Зайкен у кабіні, Юрко з Ніною зверху в кузові: тут не так жарко, до того ж усе видно.

Кузов набитий вщерть: ящики, кайла, лопати, ломи, молотки, відра, мішки, зв’язані кошми, бочки, — все те підстрибує, їздить туди та сюди, торохкотить, бряжчить, — музика, Юркові кращої й не треба! Вчепився руками в кабіну, підскакує на дошці, засланій кошмою, підставляє обличчя тугому вітрові, що аж лопотить у капюшоні штормівки: Зайкен жене, як навіжений, щоб добратися якнайраніше. Пролітають обабіч сади і арики з водою, а попереду, високо в небі, застигли дивовижні хмари: білі-білі на темно-синьому небі.

— То вже гори, — пояснює Ніна.

— А чого вони білі?

— Бо там вічні сніги. Ти що, не бачив гір?

Не бачив. Вивчав тільки в школі. Та дивився про них в кіно й по телевізору. Але то — зовсім інше.

— До них іще сто кілометрів. Наш табір он під тією горою стоїть… Он бачиш, три вершини… Вони якраз над нашим табором. Вийдеш уранці, в долині ще темно, а вони вже горять…

Горять? Ой, як цікаво!

Юрко вже й очей не зводить із гір. Але вони так далеко, що йому врешті-решт набридає дивитись на них.

— А гадюки там є? — запитує Ніну.

— Гадюки?.. Повнісінько!

— Ну-у?.. А які?

— Кобра, гюрза… От приїдемо — сам познайомишся.

— І в табір залазять?

— Обов’язково. — Обличчя в Ніни аж надміру серйозне. — Я щоранку з-під ліжка як не одну вигорну, то дві…

— З-під ліжка?

— Еге… Вони щоночі під ліжка залазять. Залізе й лежить. Або й у чобіт забереться… Я раз уночі стала взуватися, а там — гюрза…

— Вкусила? — аж холоне Юрко.

— Не встигла… Я ногу миттю висмикнула.

Юрко вже з повагою дивиться на Ніну.

— А ті, що під ліжками? — несміливо допитується він.

— Тих ми вранці ловимо і вбиваємо.

— І по скільки вбиваєте?

— По сотні, а то й по дві — скільки наповзе. А потім переберемо і які пожирніші — в суп!

— У суп?

— А ти що, не знаєш, що гадюки їстівні? От як консерви кінчаються, так ми й переходимо на гадюче меню. Суп із гюрзи, шніцель із кобри — за вуха не відтягнеш!

— Ти теж пробувала? — скоса дивиться на неї Юрко.

— А я що — гірша од інших? З’їм та ще й добавки прошу…

От тобі й маєш! Оце буде про що розповідати у класі, як повернеться з "поля"! Та хлопці всі повмирають од заздрощів! Заради цього одного варто з’їсти гадюку. Ну, якщо не всю, то хоч манюній шматочок. Хоч Юрко аж здригається, уявивши гадюку в тарілці. Мишу, й ту, мабуть, легше…

— А тебе не канудило?

— Од чого?

— Од м’яса гадючого.

— Спершу канудило, а потім звикла.

Дорога незабаром подерлася вгору. Зникли, залишившись позаду, сади, широчезна долина поступово повужчала, стислася, пологими хвилями набігали звідусюди все вищі та вищі горби, вкриті то лісами, то густими чагарниками, а то й зовсім безлісі, — тільки трави на них та отари овечі, що повзають сірими плямами, і на такому горбі обов’язково вершник застиглий, наче з каменю висічений і поставлений на

тисячоліття. А за ними, за отими горбами, вже видно й гори: дикі ущелини, оголені скелі, що підступають все ближче й ближче, — ще кілометр, ще два — і могутня, до самого неба, стіна перетне їм дорогу, не пустить нікуди. Але дорога вперто веде уперед. Вона то врізається в один із горбів, коли вже не може його оминути, то притискається до навислої стіни, вузька, як лезо ножа, і тоді під самими колесами глибоко й моторошно відкривається прірва: в Юрка аж пальці німіють, так він стискає борт, а Зайкен жене, хоч би тобі що, закладає такі круті віражі, що аж голова обертом іде! А Ніна сидить, мов на канапі вдома.

Чим вище, тим стає холодніше. Спершу Юркові було аж приємно, та згодом став мерзнути. Але мовчав, терпів, аж поки Ніна сама догадалася: дістала дві ватянки, одну собі, другу Юркові, і він одразу ж зігрівся.

В табір приїхали зовсім по-темному. Довго спускалися вниз при засвічених фарах. Сліпучі промені розсікали пітьму, вони то губилися в чорній, як смола, порожнечі, то впиралися в кам’яну стіну, що нависала над дорогою, грізно й похмуро, — все нижче й нижче з’їжджала машина, тому спускові, здавалося, кінця-краю не буде, аж ось вузька кам’яниста дорога, що звивалася вузьким серпантином, закручена, як сталева пружина, довкола гори, враз випрямилася, стрілою прослалася обіч гірської річки, що глухо й потужно ревла ліворуч. Знову потеплішало, ласкаве повітря долини війнуло в обличчя, а вгорі, прямо над головами, на чорному тлі замиготіли ясні та великі зірки. А попереду, з-за кам’яної стіни, лилося сріблясте сяйво.

— Що то? — спитав Юрко зачудовано.

— То місяць. Сходить з-за гір.

Машина круто повернула ліворуч, і Юрко прямо перед собою побачив інші вогні, розсипані при самій землі.

— Ото вже й наш табір.

Юрко аж звівся, щоб роздивитися краще. Світло від фар побігло-побігло вперед, наткнулося на дерева, а поміж деревами вже було видно намети і людські постаті: в таборі не спали — чекали на них. І не встигла машина зупинитися, як її з усіх боків обліпили люди: веселі бородаті й безбороді обличчя, десятки незнайомих Юркові людей. Всі вони обіймали тата, що вийшов з кабіни, а Зайкен уже одкрив борт кузова, і десяток рук потягнулося одразу ж до бочок і ящиків, до лопат та ломів — розвантажувати. Юрко, не знаючи, що йому робити в оцій веремії, оглянувся безпорадно на Ніну, але Ніни вже не було, вона встигла зіскочити на землю, і Юрко сидів ні в сих ні в тих, поки не пролунав татків голос:

— Юро, а ти ж чого? Злазь!

Юрко заніс через борт ногу, і його одразу ж підхопили чиїсь дужі руки…

Потім вони сиділи у великому наметі за довгим столом з грубо збитих дощок і вечеряли. Було тісно, бо набилося повнісінько, на столі в алюмінієвих мисках парувала страва: м’ясо з картоплею. Юрко підчепив виделкою шмат м’яса і тільки розкрив рота, як зустрівся поглядом з Ніною, яка сиділа навпроти. Ніна усміхнулася хитренько до нього, провела пальцем по столу звивисту лінію. "Гадюка!" — здогадався одразу ж Юрко й одсмикнув м’ясо од рота.

— А ти чого не їси? — запитав згодом тато.

— Так… Щось не хочеться…

— Втомився? Зараз підемо спати.

Юрко жував лише хліб, намагаючись не дивитися на м’ясо, а Нінині очі вже одверто сміялися з нього. Він уже й не знав, чи гадюче м’ясо в тарілці, чи Ніна його обдурила, однак не міг пересилити огиди.

Трохи заморив черв’яка, вихиливши аж три кухлі чаю.

Одразу ж стало хилити на сон. Лампочка вгорі раптом роздвоїлася, гул голосів то стихав, то наростав, обличчя людей розпливалося, наче в тумані. Юрко щосили тримався, щоб не заплющити очі, аж поки тато, звівшись, скомандував спати.

Їхній намет стояв недалеко від кухні, під таким високим та густим деревом, що тут було темно, хоч в око стрель. "Зате вдень прохолодно", — сказав тато, одводячи брезентову запону. Пошукав у темряві, клацнув вимикачем, і вгорі, під шатром, яскравою кулькою спалахнула електрична лампочка.

В наметі було чисто і затишно. Під ногами — товстелезна кошма, по обидва боки — складані ліжка, вже й застелені, а посередині — стіл, і ще якісь ящики — Юрко не став і роздивлятися: поспіхом роззувся, роздягнувсь — і в постіль.

Прокинувся від того, що йому захотілося надвір. Виліз з-під ковдри, опустив був ноги, та одразу ж шарпонувся назад: згадав про гадюк, які уночі заповзають під ліжка. І вже здається Юркові, що й у нього під ліжком гюрза: причаїлася, чекає, поки він ступить на підлогу.

Забився Юрко під ковдру — дихнути боїться. Вдивляється в темряву — мовби щось і посеред намету ворушиться. Отам, біля столу. Не інакше — кобра.

Юрко уже й не вставав би, аби ж не той чай: три кухлі випив здуру! Кректав, кректав, а потім не втримався:

— Та-ату!

— Га?

Тато заворушився, заскрипів ліжком.

— Що тобі, Юро?

— Хочу надвір!

— То сходи.

— Так під ліжком гюрза!

— Яка ще гюрза? — здивовано тато. — Що ти вигадуєш?

— Гюрза, — вперто Юрко. — Я сам тільки-но бачив.

Тато встав, увімкнув світло. Юрко повів боязко поглядом по кошмі: гюрзи ніде не було.

— То тобі наснилося, — зауважив тато.

Юрко промовчав. Обережно звісив голову, заглянув під ліжко. Там теж було порожньо: стояли тільки його черевики.

— Та не бійся, — заспокоював його тато. — На кошму жодна гадина не полізе. На ось тобі ліхтар, надворі присвітиш. Чи тебе, може, провести?

— Я сам, — відповів Юрко, присоромлений.

Надворі водив туди-сюди ліхтарем, висвічував перед собою дорогу, роздумував: набрехала йому Нінка про гадюк чи правду казала? Мабуть, таки набрехала… І про м’ясо гадюче… А він, дурень, повірив.

Розсердився на Нінку, аж засопів.

Лежав потім у ліжку, довго не спав: думав, як одплатити Нінці.

Нагода випала не скоро: десь за два тижні. За той час Юрко освоївся в таборі, роззнайомився, знав усіх в обличчя. І вже з тиждень ходив із татом в ролі колектора — документувати довжелезний, метрів на триста рів, викопаний шахтарями (і такі фахівці були у них в таборі) в одній із ущелин біля підніжжя гори.

їхня долина, коли б на неї глянути згори, нагадувала вузьку та довгу долоню, що закінчувалася ще довшими пальцями — ущелинами. Наче хто натиснув на гори, коли вони були ще м’якими, долонею та й полишив свій слід. У долині, над гірською нешироκою річкою, в якій день і ніч ревла потужно вода, росли густо дерева, під ними були нап’яті намети геологів, а ближче до "пальців", на оголеній од рослинності місцині стояли напівзруйновані дивовижні споруди, без вікон та дверей, обнесені кам’яними парканами. Юрко довго губився у здогадках, що то таке, аж поки Зайкен пояснив, що то давні могили казахів, які колись жили в цій долині, — всього дві сім’ї. Після того, як у горах був землетрус і їх мало не завалило уламками скель, обидві сім’ї перебралися донизу, в кишлак, залишивши мертвих стерегти цю долину.

Юркові страх хотілося заглянути досередини, але Зайкен попередив, щоб він був обережний: там водяться змії.

— Гюрза? — спитав з надією Юрко: досі не стрів жодної змії.

— Гюрза.

— А кобри там є?

— Кобри немає. Кобра там, унизу, — показав Зайкен у той бік, звідки вони приїхали.

Тож Юрко поки що не наважувався навідатись туди: приглядався здалеку.

Колишні мешканці долини мали неабиякий смак, якщо оселилися тут. І досі пам’ятає Юрко, як проснувся він наступного дня рано-вранці та й вийшов одразу ж із намету.

Було холодно, вся долина ще тонула в пітьмі, і Юрко, мерзлякувато здригаючись, пішов до річки, що глухо ревіла внизу. Вийшов з-під дерев і застиг, вражений: прямо перед ним, високо вгорі, мов провисаючи в небі, світилися, ніжно й рожево, три гострі вершини. Вони були такі величні, такі незаймано-чисті, такі урочисто-піднесені, такі мовчазні у своєму одвічному спокої, шо в Юрка аж трепет пробіг по всьому тілу, аж холодок залоскотав у грудях. І він, який виріс у місті, досі сліпий до природи, до її краси неповторної, раптом відчув, як у нього вливається щось урочисте і світле, пронизує кожну клітину. Юрко, застиглий, стояв, про все на світі забувши, а три вершини, три сніжно-білі брати піднімали свої голови все вище і вище, стрічаючи першими сонце, звідси невидиме. Ось по них бризнуло таким соковито-червоним, що Юркові аж защеміло в очах, червоний той колір… ні, скорше — малиновий… враз од горів… вершини тепер сліпуче блищали, як гостроверхі, до неба піднесені люстра, а сонячні промені спускалися нижче і нижче, висвічуючи вже голі од снігу та криги скелі, прямовисні, прокреслені різко ущелини, м’які лінії альпійських луків, — гори наче скидали нічну свою одіж, підставляючи оголені груди під радісне, світле тепло…

Задуманий, тихий повертався Юрко од річки.

Потім були інші ранки, такі ж урочисто-ясні, з обов’язковим умиванням над річкою. Широко розставивши ноги, щоб не звалитися в потік, Юрко ловив долонями тугу, пружну воду, яка божевільно мчала повз нього, і йому аж пальці дубіли, така вона була крижана, аж обпікало обличчя і дух забивало, коли він хлюпав нею на себе. Зате потім де дівалася млявість — бадьорим веселим вистрибом біг Юрко до намету, вимахуючи на ходу рушником.

Перший тиждень тато нікуди його не брав, хоч Юрко й канючив щоранку.

— Ще встигнеш. Звикай поки що до табора. Та не попечися на сонці. Гірське сонце, знаєш, яке?

Юрко вже знав: набравсь того сонця в перший же день. Наче й не довго походив у трусах, а шкіра стала як у вареного рака. Пекло — не можна було й доторкнутися! Куховарка, тітка Марія, натерла його сирою картоплею, лаючи при цьому батьків, які беруть із собою в гори дітей. Та Юрко на ту лайку не дуже зважав: тітка Марія бурчала весь час, в неї завжди був такий незадоволений вигляд, наче її силоміць привезли сюди й примусили готувати їжу геологам. Тож Юрко не зважав на оту буркотняву; головне — йому незабаром полегшало, а наступного дня він ховався од сонця під деревами.

А потім поступово засмаг: став чорний, як бісеня, тільки зуби блищали, й тато нарешті сказав, що завтра вони підуть брати проби.

Що б то була дуже цікава робота, Юрко не сказав би. Весь день вони копалися у рову, на сонці, що смалило, як у пеклі, та ковтали пилюку. Загортали в пакетики сіренькі якісь камінці, що Юрко за ними й не нагнувся б, аби його воля, — і так метр за метром, вздовж усього рову, якому, здавалося, кінця-краю не буде. Не важка, на стороннє око, робота, а Юрко щоразу натомлювався так, що ледве добирався до табору, і, скинувши швидше рюкзак з пробами, біг притьмом до річки.

Зате спав, як убитий, не боячись жодних гадюк. Тим більше, що протягом десяти перших днів не стрів жодної змії: їх чи то перебили геологи, чи вони самі розповзлися подалі од табору, хто його знає. Юрко уже думав, що він так і повернеться, не стрівши живої гюрзи, він уже навіть не вірив, що вони водяться в отих казахських надмогильниках, аж на одинадцятий день йому таки повезло: він побачив змію.

Наткнувся на неї не біля табору, а вище, якраз навпроти могил. Там річка робила коліно, розливаючись широко, і з цього боку була тиха заводь, не з такою крижаною водою. Вода в ній встигала протягом дня прогріватись на сонці, і геологи ходили туди купатися. Тож пішов туди і Юрко. Та впустив необережно у воду рушник, ледве його вивудив, викрутив і так, як був той жужмом, кинув на камінь. Купатися одразу ж перехотілося, тим більше, що й витиратися нічим. Нахилився вже був за рушником, аж тут краєчком ока упіймав якийсь рух: попереду, на плескатому камені, що лежав біля самої заводі. Глянув туди і похолов: на каменюці, згорнувшись у кільця, лежала величезна змія. Товстий кінчик хвоста роздратовано посмикувався, плеската і гостра, схожа на трикутник голова з холодними, як крижини, очима, похитувалася то вперед, то назад, а з розтуленої пащі виривалося люте сичання. Не зводячи з гюрзи застиглого погляду, Юрко позадкував — позадкував та й сів, спіткнувшись, на камінь.

І тільки сів, як під ним заворушилося, холодне і кругле. "Змія!" — вибухнуло все у Юркові. Його так і підкинуло вгору — Юрко, ще ніколи так не стрибав, як стрибонув цього разу.

Стояв, усе ще не вірячи, що лишився живий.

Глянув на плескатий камінь: гюрзи вже не було. Зникла, мов випарувалась. Тоді Юрко набрався сміливості й оглянувся назад.

Там лежав рушник. Його, Юрків, рушник…

Сьогодні в Юрка вихідний. Як і в усіх геологів. І кожен використовує неробочий цей день по-своєму: той спить до обіду, той подався униз на рибалку — там, кажуть, харіуси чіпляються на голий гачок — той пише додому листа, а той зібрав брудну білизну та й вирушив прати до заводі. Тато Юрків засів із старшим геологом за папери, сказав тільки Юркові, щоб не заходив далеко.

Та Юрко світ за очі й не збирається: лише в оту он ущелину, в крайній той "палець", звідки, наче із помпи, виривається тугий струмінь води. Вода, мов небо, блакитна, вона зберегла колір криги, що тане вгорі, під гарячим полуденним сонцем. Сонце вище — і вода прибуває в потічку, сонце донизу — і вода спадає. А під ранок ледь дзюркоче, сонно і мляво.

Юрко вже був у тій ущелині: ходив разом із татом. Ще тоді запав йому в око гігантський зсув вивітреної породи, весь у яскравих спалахах, так, мовби хто потовк скло та й розсипав щедро по схилу. Тато сказав, що то кристали, що десь угорі кварцева жила і її треба колись конче обстежити, бо місцеві жителі розповідали, що тут раніше находили золото, але сьогодні Юрко йшов не по золото, хоч він би, звісно, не відмовився б од того, щоб знайти самородок кілограмів на два або й три. Тож Юрко підніме й золотий самородок, якщо попадеться, хоча йде по інше: по кристали.

Закинув за плечі рюкзак з двома мішками для проб, взяв молоток. Сказав татові:

— То я пішов.

— Йди, — кидає заклопотано тато. — На обід не запізнюйся.

— Не запізнюся.

Вийшов з намету — Нінка назустріч.

— Юро, куди?

— По кристали.

Нінка відкинула з лоба пасмо, в очах її загорілася цікавість.

— Зачекай, і я з тобою…

— Ти ж довго збиратимешся, — завагався Юрко.

— Та я за хвилинку, Юрику! — Ніна, коли їй це вигідно, може бути ласкава, хоч до рани тули. — Візьму тільки молоток.

— Ну, давай, — погодився Юрко.

Ніна майнула до намету. Одразу ж і виглянула: з молотком і рюкзаком за плечима.

— А ти для кого збираєш? — допитувався по дорозі Юрко: він її уже наперед ревнував до всіх кристалів, які вона познаходить.

— Для нашого музею.

Юрко теж вирішив, що частину однесе в геологічний музей.

Одразу ж за поворотом вузька та глибока ущелина ширшала. Вгорі нависали прямовисними стінами скелі, а ще вище, попереду, підіймалася білосніжна голова льодовика. Шуміла, вирувала в потоці вода, стрибала по каменях, пінилася у водограях, билася то в один берег, то в другий, — з року в рік, з тисячоліття в тисячоліття: недаремно ж прогризла в міцнющих породах глибочезну ущелину, якою вони зараз ідуть. Оминають чагарник, що поріс густо по схилах, чіпляючись корінням за кам’янистий неродючий грунт, — все тут живе всупереч суворій природі,

землетрусам та зсувам, сухим жорстоким морозам і шаленим зимовим вітрам. Он попереду й зсув, потрібний Юркові, — ще здалеку виблискує мільйонами вогників.

Перебралися обережно через ручай: одшліфовані, змочені водою валуни так і вислизали з-під ніг і аж голова йшла обертом од стрімкого лету води. Ніна першою добралася до протилежного берега, простягнула молоток:

— Держи!

— Я сам!

Юрко, побалансувавши на валунові, щосили стрибнув: берег аж чавкнув, обвалюючись, але він встиг перенести вагу свого тіла на іншу ногу.

Ніна одразу ж подерлася вгору, Юрко лишився внизу. Нахилявся раз по раз, підіймаючи поодинокі кристали: траплялися часом зовсім прозорі, але все це було не те, — Юрко хотів знайти друзу, отаку, як у тата.

— Юро!

Радісний вигук долинув аж звідкись згори. Юрко задер голову: Ніна пританцьовувала, підіймаючи над головою велику друзу кристалів.

— Гірський кришталь!.. Давай сюди!..

Але Юрко похмуро відмовився. Колупався молотком унизу, але друзи так і не знаходив. А Ніна, мов на зло, весь час вигукувала:

— Ось іще одна!.. І ще!..

Юрко вже хотів піднятись до неї, та нараз молоток об щось дзвінко ударив і з каміння вилетів яскравий, як спалах, кристал. Серце Юркове так і тьохнуло, він нахилився, став гарячково розгрібати дрібні камінці, поки нарешті на дні невеликої ямки вигулькнуло ще кілька кристалів, з добрий палець завбільшки, вони росли з товстої платформи, що витикалась краєчком, — Юрко провів пучкою по одному з кристалів, і перед ним відкрилася прозора відполірована грань.

Кристал, аж холодний на дотик, був наче з криги, і в його чистій прозорості спалахували різноколірні вогні.

Тепер Юрко копав обережно й терпляче, щоб не пошкодити друзу. Вивільняв кристал за кристалом, і друза росла на очах.

Докопавшись до краю, виважив друзу із ями…

Спітнілий, щасливий, роздивлявсь свою знахідку. Друза була величезна, всі кристали цілісінькі, а в центрі росли особливо великі, — Юрко її ледь підняв і обережно поніс до води, щоб відмити.

Після такої знахідки захотілося перепочити. Ліг на траву.

— Юро-о-о!

Юрко знехотя звівся, глянув угору. Ніна забралася ще вище, заклично махала рукою:

— Аметисти-и!..

"Ну й хай!" — подумав Юрко: за жодні аметисти у світі не подерся б зараз угору. Ось відпочине, тоді буде видно.

Ліг, заклавши руки під голову, дивився на чагарник, що ріс по той бік річки.

Густі кущі дерлися вгору, до скелі, яка приліпилася до масивної кам’яної стіни. Скеля була якогось дивовижного кольору: зелена-зелена, аж очі вбирала. Колір той, м’який і ласкавий, милував око, і чим довше дивився на скелю Юрко, тим більше вона його зацікавлювала.

Скеля, здавалося, аж просвічувалася навпроти сонця, м’яко і ніжно, вона мовби жила, мінилася теплою зеленню, і Юрко, взявши молоток, знову пішов через ручай: вирішив подивитися, що то за порода.

Довго продирався крізь чагарник, хапаючись щоразу за віття: було досить круто, земля весь час вислизала з-під ніг. Врешті добрався до скелі і, зачудований, став: перед ним височіла величезна нефритова брила, заввишки метрів із п’ять і зо три метри завширшки. Що це був нефрит, Юрко міг би побитися об заклад: у них дома лежало кілька шматків нефриту… так то ж шматки, по кілограму якомусь, а тут — сотні тонн, не менше! Брила була гладенька, мов скло, відполірована вітрами й дощами, Юрко вдарив по ній молотком — молоток одскочив, як од гумового м’яча, на поверхні ж не лишилося й сліду.

Брила щільно тулилася до гранітної стіни, наче вростаючи в неї, Юрко зайшов з правого боку — жодної бодай щілини, зайшов і з другого. Тут теж брила наче впаялася в граніт, але Юрко побачив інше: на рівні його голови темнів круглий отвір.

Отвір був такий ідеальний, мов його обвели циркулем перед тим, як висікати, він був мов просвердлений буром угорі, і стінки його блищали відполіровано. Юрко заглянув досередини: печерка тонула в таємничо-зеленому моркові, а в глибині щось металево поблискувало. Він обережно просунув руку — все глибше і глибше, по саме плече — пальці наткнулися на металеву пластинку, пластинка м’яко подалася углиб, брила раптом посунулася і Юрко, переляканий, відскочив од неї.

Брила поверталася. Горнула перед собою землю й каміння, наче виростала із скелі. Ось зблиснув гострий, мов ножем обрізаний край, між скелею й брилою побігла вузька щілина, щілина ширшала й ширшала… уже й руку можна просунути в неї… вже й самому пролізти… а брила все поверталась плескатим боком своїм, відполірованим так, що поверхня блищала, мов люстро.

Востаннє скрипнула, стала.

З глухим шурхотом скочувалося донизу потривожене каміння, і шурхіт той ще більше підкреслював напружену тишу. Юрко стояв і дивився на отвір, пьо відкрився за брилою. Великий, в людський зріст, аркоподібний, він виразно виступав на відполірованому до блиску граніті. Юрко, поглядаючи боязко на брилу, — чи не закриється? — повільно підійшов до отвору, заглянув досередини.

В стіні зяяв тунель. Він був весь наче облитий склоподібною масою. Маса світилася матово, по ній весь час мов плескалися хвилі: жовті, блакитні, рожеві, зелені — вся гама кольорів була зібрана в них. Хвилі зароджувалися біля самого входу, бігли, пульсуючи, вглиб, тунель був ними освітлений тепло і м’яко. Він так у себе й вабив, він заворожував, він наче запрошував, щоб увійшли до нього, відкинувши вагання.

Скільки живе, не бачив Юрко такого тунелю, отак химерно освітленого. Спершу подумав, що тунель цей вирубав якийсь древній народ, якісь гунни або монголи, щоб поховати свого царя, чи як там він у них називався… Уявив величезний склеп з золотою домовиною посередині, з горами дорогоцінного каміння, з предметами, що ними користувався за життя покійний: списи й мечі, золоті вази й келихи, — скарб, перед яким померкнуть усі досі знайдені скарби, і в нього аж загорілися очі. Та одразу ж відкинув цю думку, якою спокусливою вона не була: він ніде не читав і не чув, щоб у стародавніх похованнях траплялися освітлені стіни.

А може, він наткнувся на слід невідомої досі цивілізації? Була ж колись Атлантида, то чому й іншій не бути?..

А тунель яснів, звабно і клично.

"Піду, — вирішив нарешті Юрко. — Трохи пройдусь і повернуся. А тоді збігаю по тата і ми підемо вже вдвох".

Тільки треба подбати, щоб оця нефритова брила та не замкнула його в тунелі. Юрко знайшов чималий уламок граніту, що звалився з гори, підкотив до тунелю.

Тепер, коли каменюка лягла між стіною й нефритовою брилою, Юрко міг бути спокійний: щоб там не сталося, щілина лишиться завжди.

Оглянувся востаннє на Ніну: вона саме занесла молоток, збираючись по чомусь ударити. Ну, хай собів 6 % у нього, в Юрка все набагато цікавіше.

Ступив у тунель.

Іти було легко й приємно. Ще ніколи не почував Юрко себе таким бадьорим та дужим, сили так і вливалися в нього, дивовижне світло, що ввібрало у себе всі кольори веселки, омивало його з усіх боків, плескало в обличчя, у груди. Тунель все ширшав і ширшав, ставав дедалі вищим, — довкола вже було стільки простору, ясного та світлого, що Юркові аж захотілося злетіти в повітря, і тільки він про це подумав, як тіло його одірвалося од підлоги.

Він летів, легкий, наче птах, крилами розкинувши руки, а на височезних стінах, що розступилися далеко вшир, виникали дивовижні картини: то гори, то велетенські ліси, то узбережжя якогось океану чи моря, — золотистий пісок і могутні хвилі, увінчані піною. Хвилі лунко й могутньо розбивалися об берег, шипіли, стікаючи донизу, Юрко відчув

навіть солоні бризки на вустах, а в обличчя віяло вологе морське повітря; а он попереду, на лівій стіні, виступив безмежний степ: шелестіла висока тирса, переливаючись сріблом, паслися череди дивовижних тварин з закрученими рогами, над широкою річкою — хмари дикого птаства. Розсунулася висока очеретяна стіна, що росла по берегах річки, звідти виглянуло насторожене людське обличчя: чудернацька шапка з хутра лисиці, лисяча голова звисала аж на лоба, випукле надбрів’я, глибоко посаджені очі. Ось таємничий мисливець заніс руку з грубою подобою списа, щосили метнув — Юрко так і не взнав, чим скінчилося оте полювання: все швидшим і швидшим ставав стрімкий його лет, картини на стінах аж миготіли, зливаючись в суцільний барвистий фон, тунель ще дужче розступався ушир, і Юрко влетів до величезної зали.

Високо вгору зметнулася шатроподібна стеля, блакитна, як небо, вся у променях світла. На сотні метрів розсунулись стіни. Вони оббігали величезним колом гігантський зал з мозаїчною підлогою, химерні візерунки якої щоразу мінялися. Прямо перед Юрком стояв якийсь циліндр, що здіймався майже до стелі.

Вірніше, спочатку це був циліндр, а тепер уже куля, а тепер — конус, — те, що було перед Юрком, щомиті міняло свою форму, воно дрижало і коливалося, то прозоре, наче серпанок, то темно-синє, мов лазурит, і мільярди золотистих іскринок враз обсипали його, щоб за хвилину щезнути, поступитися місцем вогняним колам: червоним, зеленим, золотистим, срібним, блакитним, які пливли то в один бік, то в другий, переплiталися, зникали і появлялися знову, вже обсипані іскрами, що танцювали по них, як живі. Ось кола замиготіли, завихрились, підіймаючись все вище і вище, циліндр-куля-конус піднісся догори, став розтікатися, мов хмара, прозора й легка, з тієї хмари густим веселим дощем посипалися донизу іскри. Вони обсипали Юрка з голови до ніг, затанцювали по ньому — тисячі мініатюрних голочок укололи шкіру, Юркові враз здалося, що він починає зникати, розчинятися у чомусь, такому радісному й світлому, що він не відчував ніякого страху…

… Облетівши майже всю галактику, ієтани стали наближатися до мети свого польоту.

Потрібна їм зірка спершу здавалася ледь помітною іскоркою. Іскорка та розгоралася й розгоралася, ставала дедалі яснішою, дедалі більшою, аж поки засяяла ласкаво й привітно. І така вона їм здалася знайома, така подібна до власної зірки, що не в одного астронавта стиснулося серце. І декому навіть стало здаватися, що вони повертаються додому.

Але рідна система, звісно, не появилася — натомість виросла ціла сім’я планет, що оберталися навколо зірки. Спершу планети-гіганти, віддалені на сотні мільйонів кілометрів од праматірного світила свого. Якось мов аж неохоче оберталися вони, грізні й похмурі, скуті одвічним холодом, оточені отруйною атмосферою. На цих планетах життя не було. Астронавти знали про це ще з тієї інформації, яку встигли передати біонети.

Лише на третій од зірки планеті було життя.

Планета була молода і прекрасна. Огорнена сяючою атмосферою, тихо й велично оберталася вона довкола своєї осі, повертаючись до зірки то материками, то морськими безмежними просторами. Як зачаровані, дивилися астронавти, залишивши на далекій орбіті свій корабель і висячи над планетою в захисних скафандрах своїх, на суцільні зелені ліси, на сріблясті, звивисті нитки річок та блюдця озер, на високі хребти, на моря й океани, що відливали блакиттю.

Один по одному спускалися вони в заздалегідь визначене місце: в гірську могутню систему, в долину, неприступну й вузьку, куди навряд чи могли прибитися живі істоти.

Сяяла в зеніті зірка. Її яскраве проміння заливало навколишній простір: хребти, вкриті іскристими снігами, триголову вершину, що примхливо впиралася в небо, червоні скелі, стрімкі, вкриті низенькою

зеленою рослинністю схили та буйні гаї вздовж річки. З захопленням і подивом роздивлялися астронавти пейзаж, який виріс перед ними в цьому неприступному куточку планети, на перших живих істот, що з’явилися в повітрі: з яскраво забарвленими крилами, з тонкими довгими тулубами й антенами-вусиками на кумедних, з телескопічними очима голівках. І коли перед очима одного з них, наймолодшого, раптом заворушилася густа й низенька рослинність і вузьке, густо помережане, з гострою трикутною голівкою довге тіло, звиваючись, виповзло на каміння, він, наймолодший, не витримав: не зважаючи на сувору заборону не чіпати нічого живого, щоб не завдати йому шкоди, швидко нахилився і схопив істоту.

Одірвана од грунту, вона вмить обвила астронавта і, засичавши, ударила двома гострими зубами. Наймолодший, все ще тримаючи незвичну істоту, яка шалено звивалася, здивовано роздивлявся дві темно-коричневі краплі, що зависли на зовнішньому боці скафандра, — він подумав уже про аналізатор, щоб довідатися, що то за рідина, коли пролунав застережливий окрик, і молодик, винувато схилившись, обережно відпустив істоту. Вона одразу ж зникла в траві. Він відчував себе дуже незручно, хоч ніхто з його старших товаришів не прохопивсь навіть докором.

Настав час вирушати до намічених об’єктів спостереження. Кожен із них уже знав, де перебуває зараз, в оцю саме мить, закріплений за ним об’єкт: тисячі датчиків, вмонтованих біонетами, посилали невтомно свої сигнали на супутники, що оберталися навколо планети. На екрані кожного супутника з чіткими контурами певної ділянки, з найдрібнішими позначками рельєфу то застигав, то рухався червоний вогник, що означав розумну істоту. І тепер, коли астронавти вирушали на пошуки, кожен з них одразу ж настроївся на певний супутник і одержав усю потрібну інформацію.

Наймолодший вирушив майже останній. Стрімко злетівши угору, побажав бути невидимим — умова номер два відвідання чужих планет. Скафандр спрацював, як завжди, бездоганно, вся апаратура його,

вмонтована в клітини, була настроєна на сприйняття імпульсів думки. Він був з’єднаний з тілом астронавта тисячами невидимих каналів, що передавали всі дотики, всі пахощі, всі звуки, — це була, власне, друга тілесна оболонка інопланетянина, яка не боялася ні космічного холоду, ні радіації, ні вакууму, ні тиску в тисячі атмосфер.

Тихо і плавно летів невидимий молодий ієтанин, то опускаючись, то піднімаючись, повторюючи всі вигини рельєфу, який під ним розгортався. Бачив спершу гори: цілу систему гір, диких, неприступних, високих, з могутніми льодовиками, глибокими ущелинами, п" яких стрімке скочувалися бурхливі потоки; бачив горбисті рівнини, порослі густою рослинністю; бачив повноводі річки та озера, що аж кипіли життям: дивовижні веретеноподібні тіла то непорушно стояли у воді, то кидалися стрімко вперед, наздоганяючи здобич; бачив, нарешті, моря, де серед велетенських хвиль теж вирувало життя, — і хто його зна, може отам, серед хвиль, уже були і його старші товариші, які мали вивчати мешканців водяної стихії. Може, пірнали разом з отими істотами в темні глибини, а може, вже й злилися з ними, якщо вони, ті істоти, були на достатньо високому щаблі розумового розвитку.

Він то потрапляв у могутні потоки повітря, що гнули, виривали з корінням рослинність, високо вгору підіймали хмари пилу й піску, то в атмосферну застиглість, коли навіть не ворушилися най дрібніші листочки. Над ним то проносилися важкі чорні хмари, з громами та блискавицями, із зливами й градом, то сяяло небо, і зірка, яка обігрівала цю прекрасну планету, піднімалася велично з-за горизонту, забарвлюючи ландшафт у веселі, ясні кольори. А коли вона заходила і темрява огортала планету, вгорі виразно й чітко загоралися зорі, й далекі галактики переливалися розсипами коштовного каміння. Величезний супутник планети, круглий, як диск, загорався у темному небі, кидав сріблясте сяйво своє на сонну поверхню. Планета огорталася таємниче-звабним серпанком, дихала таким спокоєм, що аж хотілося опуститися на неї, лягти і лежати, бездумно дивлячись у небо.

Врешті він став підлітати до потрібного йому скупчення розумних істот. Ще їх не бачив, але міг би точно напевне сказати, де вони зараз і скільки їх є: датчики діяли бездоганно.

Побачив велику рівнину, порослу низькою, жовтуватою на колір рослинністю, з розкиданими острівцями високих дерев. Рівнина замикалася на обрії нагромадженням скель, деформованих вітрами й дощами, а вдалині, з-за горизонту, витикалася конусоподібна верховина, і над нею непорушно стояв густий чорний дим.

По рівнині то тут, то там зрідка стрічалися тварини: вони то паслися, схиляючи рогаті голови до випаленої трави, то завмирали насторожено, то кудись бігли — і в стрімкому їх леті була своєрідна краса.

Все далі й далі летів ієтанин над рівниною, аж поки досягнув гір.

Тут, у цих горах, в глибокій печері жило плем’я потрібних йому розумних істот.

Їх було не так і багато — сотня, не більше. Волосся звисало з їхніх голів густими, безнадійно заплутаними гривами, спадало на плечі й спини. Вони мали мускулисті та довгі, з чіпкими й сильними пальцями руки, похилі лоби з горбами надбрів’їв, широкі розплюсну ті носи й товсті губи. Їх з першого погляду можна було б помилково зарахувати навіть до тварин, а не до розумних істот, коли б не їхні очі. Глибоко посаджені під оті високі надбрів’я, вони вже світилися розумом, в них горіла ненаситна цікавість — хай перший несміливий вогник, який не сягав поки що далі побаченого й почутого, не виходив за межі повсякденності, зв’язаної з пошуками їжі та життя. Але досить йому спалахнути, як він уже не згасне ніколи.

Придивившись пильніше, гість зрозумів, куди вставлені датчики.

Біонет одразу, мабуть, відмовився од наміру вживити їх цим дивовижним істотам: у них напевно не такий уже й довгий вік, — на їхній стадії розвитку, в жорстокій боротьбі за своє виживання розумні істоти швидко старіють і помирають, а більшість просто гине в сутичках із хижаками, — отже, не було й найменшого шансу, щоб хтось із них дожив до того часу, поки астронавти відвідають планету. Так, мабуть, вирішив біонет, і вибрав більш довговічне — зброю.

Це була величезна й важка бойова палиця, змайстрована з особливо міцного дерева. Колись оце дерево ще слабким пагінцем наткнулося корінням на гострий видовжений кремінь і поступово обросло його з двох боків.

Минали роки, деревце росло і росло, і коли воно стало вже досить товсте, хтось його вивернув з корінням: може, тварина, може, підмила вода, а може, й якийсь пращур оцих розумних істот. Він одразу ж зрозумів, який неоціненний скарб, яка грізна зброя потрапила йому до рук: кремінь намертво вріс у деревину, і коли коріння обрубати як слід, то вийде така досконала зброя, якої ніхто ще не тримав у руках.

Скільки часу минуло, поки було обрубане коріння, вистругана палиця? Місяць, рік, два? Та, зрештою, це не мало особливого значення: зброя з’явилася на світ і відтоді належала найсильнішому, вона стала, власністю вожаків племені, і біонет своїм штучним розумом вирішив вмонтувати датчик у палицю.

Щоправда, при цьому він порушив одне з правил відвідування чужих планет: він залишив свої сліди. Але тут вчинити він, мабуть, інакше й не міг: кремінь не вічний, він міг розколотися, розлетітися на скалки од удару, і тоді палиця перестала б бути цінною зброєю, її могли б викинути або й поховати разом з її власником. А біонет хотів застрахувати свій датчик од будь-яких випадковостей. Тому він вийняв кремінь і замість нього вставив шмат надтвердого матеріалу, надавши йому такої ж форми і кольору. Палиця од цього стала вдвічі важчою, і мисливець був

немало, мабуть, здивований, коли, прокинувшись, узяв її до рук. Відтоді вона легко колола грізним дзьобом своїм навіть граніт.

Вона лежала зараз поруч з першим мисливцем, відполірована до блиску, в зарубках від численних сутичок, кривавих та грізних, під час яких нерідко обривалося життя не тільки жертви, але й самого мисливця.

Довкола міцно спало плем’я, окрім вартового, що скулився на чатах при вході, та старої жінки, яка стерегла вогонь. Його, ненаситного, треба весь час годувати, щоб він нікуди не втік, — хоча б до отієї гори, що гримотить глухо на обрії і палахкотить вічним вогнем. Жінка підкидала галузку за галузкою, дивилася незблимно червоними, запаленими очима, як живі вогняні язички танцюють по дереву, підіймаючись вище і вище, освітлюючії величезну печеру. Жінка була дуже стара: багато-багато, може, тридцять, а може, й сорок весен промайнуло над її головою, тепер уже сивою, і скоро настане день, коли плем’я покине її, як полишало всіх немічних і хворих, що не могли здобувати їжу.

Дим і чад клубочився по печері, густий сморід плив над розметаними уві сні тілами, що лежали прямо на землі, перемішані, як попало: чоловіки, жінки, діти, підлітки. Наймолодший іетанин довго над ними кружляв, вибираючи, до кого підключити свою свідомість.

Нарешті, після довгих вагань, зупинив свій вибір…

Це був досить стрункий юнак, років, мабуть, чотирнадцяти, хоч на вигляд йому можна було б дати набагато більше. Він лежав, скоцюрбившись, підтягнувши коліна до підборіддя, в звичній позі своїх одноплемінників. В нього була молода густа грива, а в руках він стискав ще необструганy палицю: з одного боку свіжо білів злам, з другого звисало коріння.

Ота палиця й вирішила вибір: іетанин хотів довідатись, як він її оброблятиме. До того ж в юнака було не таке грубе обличчя, легша щелепа.

Лишалося найважче: підключитися до його свідомості, злитися з ним, стати ним повністю: до найпотаємніших глибин ще нерозвиненого розуму, найнепомітніших душевних порухів. Щоб уже завтра вранці прокинутися НИМ, забувши на час про СЕБЕ, щоб жоден, бодай найменший спогад не виник у оцій нині відключеній у глибокому сні свідомості.

Така умова експерименту, і її мали неухильно дотримуватися всі учасники експедиції.

Непорушно повиснувши над юнаком, він зосередив всю свою волю, сконденсував всю увагу, всю духовну силу свою на низькому чолі сонного. Відчув, як завихрилися біоструми, як забилися імпульси, як суцільною лавиною потекли біохвилі, — він майже фізично відчував духовний той міст, що поєднав їх обох, — юнак раптом заворушився, застогнав, він дихав щораз важче й важче, великі росини поту всіяли його чоло, він заметався, щось наче відштовхуючи, від чогось одбиваючись, а потім знеможено завмер. Лежав непорушно, майже не дихаючи, лише дрібно тремтіли повіки та по всьому тілу пррбігали конвульсії…

Потім він заспокоївся. Знову зібгався калачиком, поринув у сон…

А-ку прокинувся від того, що йому дуже захотілося їсти. Голодні спазми боляче стискали давно порожній шлунок, рот повнився слиною. А-ку ковтнув її, і голод став ще гостріший. Він заскімлив жалібно і розтулив повіки.

В печері було темно. Знадвору, крізь вузький отвір, завалений камінням так, що у нього не міг протиснутися жоден хижак, лилося і

згасало безсило при самому вході світанкове несміливе світло. Довкола ворушилися, стогнали, сопіли дорослі — неспокійний сон племені, яке ось уже тривалий час голодує. Лунав часом сердитий жіночий окрик, а то й ляпас: якась мати вгамовувала своє немовля. А-ку зітхнув: у нього не було навіть матері, щоб отак прикрикнути на нього, — мати його, красива й дужа, з таким густим та буйним волоссям, що воно покривало її майже всю, уже мала двох інших дітей і давно прогнала од себе найстаршого сина. А-ку й досі пам’ятає, як вона била його й відштовхувала, коли він підходив до неї, як затуляла од нього його молодших братів, і давно уже збайдужів до неї.

Хто ж був його батьком, А-ку не знав. Та й ніхто у їхньому племені не знав свого батька, не було навіть поняття: "батько", — всі дорослі мисливці однаково ласкаво й терпляче опікували малих, — вони й самі, мабуть, не могли відрізнити власних дітей від чужих. Діти знали лише своїх матерів, які спершу носили їх на руках, а потім водили за собою, навчаючи перших кроків, даючи перший урок життя. Коли ж вони підростали, матері, що встигали завести другу дитину, безжально їх гнали од себе, і юнак чи юнка прилучалися до зграї таких же, як самі, однолітків, — майбутніх мисливців, майбутніх матерів свого племені. Хлопці училися майструвати бойові палиці, кидати влучно гостре каміння, вистежувати і вбивати дрібну дичину, а дівчата за прикладом однієї з бездітних "тіток" опановували мистецтво бути жінкою, яке їм придасться в майбутньому. Вони то збирали паліччя, щоб годувати ненаситний Вогонь, який зігрівав усе плем’я в холоднечу й одганяв хижаків, то вишукували слимаків і равликів, викопували загостреними палицями їстівне коріння, підбирали плоди, придатні до їжі, частина тут же поїдалася, решту оддавали дітям, які завжди їх стрічали жадібно простягненими руками.

Може, тому, що жінки, навіть старі й немічні, завжди дбали про дітей, плем’я проганяло їх набагато пізніше, аніж чоловіків…

А-ку звівся і, обережно ступаючи, щоб не потривожити сонних, став пробиратися до виходу. Хода його була нечутна і скрадлива, товсті грубі

підошви, що не боялися навіть гострого каміння, водночас відчували кожен виступ, кожну гілочку — хода майбутнього мисливця, годувальника племені.

Він протиснувся в отвір, виповз із печери.

Надворі вже зовсім розвиднілося, за далекими горами розпалював своє вогнище Великий Мисливець. Ось-ось він вигляне із своєї печери, вийде на полювання — за он тими табунами, що полохливо тремтять угорі, і тоді стане тепло й весело. Раніше А-ку закричав би, вітаючи Великого Мисливця, ударив би себе щосили в груди, як ото роблять мисливці, вирушаючи на полювання, але зараз голод гриз йому нутрощі, і він мовчав.

Похмуро й безнадійно оглядав А-ку порожню долину, що простяглась унизу, — на ній уже паслися табуни дичини, на яку полювало його плем’я. Вони зникли, подалися кудись в пошуках паші, бо тут, у долині, лютувала посуха. Великий Мисливець за щось розгнівався на його плем’я і проганя з неба воду, не дає їй пролитися донизу, напоїти суху, потріскану землю. Ось і зараз він видирається на найвищу гору, червоний, наперед уже сердитий, — він затявся, мабуть, прогнати плем’я з цієї долини.

Може, він сам хоче полювати у ній?

Але хіба з нього не досить отих табунів, які пасуться вгорі?

А-ку зітхнув, скривився од болю у шлункові.

— А-ку хоче їсти, — пробурмотів він у простір.

— Ва-а хоче їсти, — жалісно озвалося до нього.

А-ку оглянувся на голос: праворуч, скоцюрбившись, сидів вартовий, який не спав усю ніч. Він був старий і кволий, здатний уже тільки на

отаке сторожування, щоб молодші, дужі мисливці могли відіспатися й набратися сил. Він давно вже зійшов з мисливської стежки, забув смак теплого м’яса, видертого з тіла щойно забитої тварини, — йому діставалися лише кістки, обгризені маслаки, і він годинами їх ссав, вишукуючи щонайменші їстівні шматочки.

— А-ку голодний! — сказав А-ку, неприязно дивлячись на вартового.

— Ва-а голодний, — простогнав у відповідь той.

— А-ку хоче їсти! — з викликом мовив А-ку.

— Ва-а хоче їсти, — ще жалібніше озвавсь вартовий.

— А-ку з’їв би цілого мамонта! — закричав уже зовсім сердито А-ку і махнув у повітрі своєю необструганою палицею. — А-ку впіймає мамонта, вб’є його і з’їсть.

Старий, що давно уже перестав бути мисливцем, недовірливо подивився на А-ку, а потім затрусився од сміху. Вищав і звивався, схожий на мавпу, тицяв у бік А-ку скарлюченим пальцем.

— А-ку… хоче… вбити мамонта!.. — давився він сміхом. — А-ку… сам з’їсть… мамонта!..

А-ку, ображений, щосили затиснув палицю, люто глянув на старого. Міг би його зараз убити, бо відчував себе набагато сильнішим, але ніхто в його племені не підносив руку на собі подібного. Тому він лише сказав:

— Ва-а скоро виженуть! І собаки гризтимуть кістки Ва-а!

Старий одразу ж затих. А-ку, задоволений, став спускатися донизу.

— А-ку самого з’їдять зараз собаки! — пролунав йому вслід голос старого. — Вони теж давно не їли мамонта.

Та А-ку не зупинився: він був єдиний у племені, хто не боявся появлятися серед собак.

Спустившись у долину, А-ку трохи постояв, прислухаючись, чи не зачаїлася де небезпека, потім тихо позвав:

— Га-ав! Га-ав!

На той поклик з однієї з нір, що густо чорніли довкола, вмить появилася гостра морда, зблиснули очі. Величезний пес вибрався з тісної нори, підійшов, привітно вимахуючи довгим пухнастим хвостом.

— А-ку хоче їсти, — поскаржився йому А-ку.

Пес судомно позіхнув, ткнувся важкою головою йому в коліна, завмер. А-ку водив долонею по густій шерсті, намацував тугі м’язи, але йому навіть не спало на думку, що перед ним — теж м’ясо, яке можна їсти і від якого мисливці його племені не відмовлялись ніколи.

Бо відколи існувало плем’я, існувала і зграя.

Це були два майже незалежні одне від одного об’єднання, які намагалися порідше попадатися одне одному на очі. Довіри між ними не було. Вони стереглися одне одного, бо завжди голодний мисливець убивав безжально собаку, якщо та попадалася під руку, а собаки в свою чергу шматували старих і немічних, що одставали од племені. І навіть молоді дужі мисливці не насмілювалися появлятися поблизу собачої зграї, де на них чигала неминуча смерть.

Отак вони й мандрували, плем’я мисливців і зграя собак, дотримуючись завжди певної між собою дистанції, аж поки надходила

пора полювання. Тоді собаки й мисливці об’єднувалися в єдину, страшну для всього живого зграю — і горе тій навіть найбільшій тварині, яка траплялася їм на шляху! Як би швидко вона не бігла, куди б не ховалася, собаки все одно наздоганяли її, оточували й тримали до тих пір, поки появлялися мисливці. З грізними бойовими палицями, з гострими дрюками, з палаючим гіллям, з важким камінням у мускулистих руках. І тварина після короткої кривавої сутички неминуче гинула.

Потім плем’я справляло криваву тризну: наїдалося досхочу, до знемоги, але чесно лишало половину здобичі чотириногим спільникам, які нетерпляче чекали своєї черги.

І, може, саме те, що А-ку і Га-ав, тоді ще кумедне пухнасте цуценя, з товстими незграбними лапами, з головою, непропорційно великою, зіткнулися саме в той час, коли А-ку повертався з чергового бенкету і був ситий по самісіньке горло… може, саме це стало причиною, що цуценя одразу ж не було вбите і з’їдене. Підхоплене спритно підлітком, воно завищало, відчайдушно й пронизливо, учепилося гострими голочками зубів у великий палець насильника. Але А-ку не став визволяти палець: боячись, що от-от появиться розгнівана мама цуценяти, він птахом злетів на найближчу скелю, здерся на найнеприступніший виступ її, і аж там уже став рятувати свого пальця. Ссав кров із ранки, не випускаючи, однак, із рук свого бранця.

Так у печері появився новий мешканець. А-ку прив’язав його, щоб не втік, міцною ліаною — до тієї пори, поки йому захочеться їсти. Але плем’я в той час переживало велику мисливську вдачу, щодня всі об’їдалися досхочу м’ясом. Навіть хворим, навіть старим перепадало од щедрого столу, а на маслаки ніхто не хотів і дивитися. І цуценя продовжувало жити, поступово звикаючи до двоногих істот. А-ку його годував і поїв, дбаючи про те, щоб воно до того часу, коли його треба буде вбити, не схудло, і воно так весело стрічало його, було таке потішне й ласкаве, що він подовгу бавився з ним.

Вирушаючи із старшими на полювання, спокійно лишав цуценя в печері. Це була його здобич, і ніхто, навіть старший мисливець, не мав права зазіхати на неї. І хоч які ласі погляди кидалися в його бік, воно щоразу радісно стрічало свого господаря живе та неушкоджене.

Нарешті настав час, коли їжі не стало, і голодний А-ку повів цуценя із печери. Він заніс уже був руку з важким гострим каменем, щоб розвалити бранцеві голову, і стрівся поглядом з очима цуценяти. Віддано, майже обожнююче дивилося воно на свого володаря і вимахувало тихенько хвостом.

В душі А-ку щось наче зрушилося. Щось ворухнулося, незвичне й невиразне, щось защеміло — А-ку не міг би пояснити, що з ним сталося: він просто застиг з високо занесеним каменем у правиці, а погляд у цуценяти був такий, наче на нього дивився член його племені.

— А-ку тебе не буде вбивати, — пробубонів врешті він, опускаючи камінь.

Йому дивувалися, з нього глузували, називали "тим, що відмовивсь од їжі". Та він уперто тримав цуценя, ділячись із ним останнім шматком, разом голодуючи і разом наїдаючись, і Га-ав ріс та ріс і вигнав у такого здорового та дужого пса, що тепер якби хто й схотів його з’їсти, то тричі подумав би, перш ніж підняти камінь чи палицю.

Га-ав давно прилучився до собачої зграї, він пройшов усі щабелі ієрархії, від останнього пса до ватажка, завойовуючи місце у численних сутичках, і зараз не було в усій зграї собаки, яка посміла б ошкіритись на Га-ава, Тому й появлявся А-ку в ній безстрашно під захистом свого чотириногого друга і проводив там довгі години, спостерігаючи, як живуть дорослі тварини, як бавиться безтурботно малеча, навіть у забавах своїх підсвідомо готуючись стати сміливими й спритними мисливцями.

Часто А-ку кликав Га-ава, і вони удвох вирушали в долину. Він нічого й нікого не боявся з чотириногим другом своїм, бо рідко який хижак міг би вистояти проти цього могутнього пса. Вони бігли долиною, пірнаючи в густу високу траву, і все дзвеніло, співало в А-ку. І часом йому здавалося, що сам Великий Мисливець біжить з ним наввипередки. Бив себе кулаками в незміцнілі ще груди, кидав у простір поклик мисливця, який вийшов на полювання і заявляє про це навсібіч:

Ось я, дужий і сміливий, іду полювати на вас!

Стережіться!

Ось моя бойова грізна палиця, що розколює найміцніші черепи!

Стережіться!

Ось мій порожній живіт, що бажає вашого м’яса!

Стережіться!

Я — А-ку! Дужий і непереможний мисливець!

Дзвінкий голос А-ку лунав над долиною, тварини, які паслися довкола, завмирали в тривозі.

Набігавшись, вони вибирали самотнє дерево, під яким можна було сховатись од спеки, і довго лежали, відпочиваючи…

То були найкращі години в житті А-ку. Години ситі й веселі.

А тепер його плем’я голодує — жорстоко й довго. Щодня вирушають мисливці на пошуки дичини і повертаються нещасні й натомлені, з низько опущеними головами. Жінки, які нетерпляче їх виглядали, накидаються

на них з бійкою й лайкою. Вони кричать, розлючені, жбурляють в них паліччям, камінням, щипають і штурхають, кидають їм під ноги своїх кволих од голоду дітей. А мисливці навіть не пробують боронитися: сприймають все як належне. Забиваються в найглухіший закуток печери, мовчки лежать.

Але й сон не приносить їм полегшення. Голодні шлунки і вночі нагадують про себе, їм весь час сниться м’ясо, гори м’яса, і тоді то один, то другий, просинаючись, заходжується шукати те м’ясо: адже воно щойно було перед ним, на губах ще був його присмак. "Хто узяв моє м’ясо?" — кричить розпачливо він, бо плем’я ще не усвідомлює різниці між сном і дійсністю. Те, що їм наснилося, сприймається як реальність…

Вони й раніше голодували, голод супроводжував усе їхнє життя, бо не так легко було вполювати велику й дужу тварину, щоб усе плем’я наїлося досхочу, але то був звичний голод. Шлунок рано чи пізно, а таки отримував хоч невелику поживу, а зараз плем’я не їло вже багато-багато днів.

Врешті вирішили залишити негостинну долину, переселитися в інше місце. Довго вирішували, куди йти: долина з усіх боків була замкнена горами, — аж поки один із мисливців повідомив, що він уночі, коли спав, був на полюванні в тій стороні, де Великий Мисливець палить свій вічний вогонь. Там він бачив багато-багато дичини, вона довірливо підпускала його до себе, бо не боялася людини. "Чому ж ти нічого не вбив?!" — закричали люто на нього. "Я забув свою палицю", — відповів розгублено мисливець. І плем’я, не зважаючи на голод, довго кепкувало із нього.

Вирішили переселитися в ту долину. З надією й острахом дивилося плем’я на далекі гори, на конус, що курів весь час димом, а вночі було навіть видно полум’я. І тоді глухий грізний гуркіт докочувався аж сюди, — то Великий Мисливець бив себе щосили у груди, оповіщаючи всіх, що він незабаром вийде на полювання і щоб ніхто йому не заважав.

Але плем’я й не думає зазіхати на права Великого Мисливця. Хай він полює за отими далекими тваринами, які виходять щоночі на пашу над їхніми головами, світячи такою безліччю очей, що їх нікому не дано порахувати. Вони ж будуть полювати внизу, і то лише тоді, коли Великий Мисливець по лишатиме невидиму звідси долину.

Вирішили спробувати ще раз вполювати хоч кілька тварин: виснажене плем’я мало хоч трохи поїсти на дорогу. Перший мисливець сказав, що вони цього разу підуть аж до отих гір, які ледь синіють на протилежному боці рівнини. Він колись там був і бачив величезне болото, що його, може, не встиг випити Великий Мисливець. А якщо там є вода, хоч трохи води, то буде й дичина.

Мисливці мали вирушити сьогодні, але А-ку з ними не йшов, хоч йому й дуже хотілося: мав ще до того, як плем’я вирушить у далеку дорогу, обстругати палицю.

Знайшов її кілька днів тому ("давно", — сказав би А-ку, бо вимір часу йому був невідомий), серед каміння. Палиця була суха, важка і дуже міцна: її скоріше можна було б зігнути, аніж зламати, — якраз те, що потрібно мисливцеві. Це була велика знахідка, неймовірна вдача, яка випадає раз на віку, та й то далеко не кожному, і А-ку не розлучався з ломакою й на мить. Ось і зараз, обіймаючи однією рукою Га-ава, він другою стискав свою знахідку.

Але щоб вона стала справжньою зброєю, їй треба дати лад: пообрубувати коріння й сучки, обстругати й вигладити, щоб вона не обдирала долоні. І А-ку, попрощавшись із Га-авом, рушив назад до печери.

— А-ку робитиме бойову палицю! — з викликом сказав він вартовому: він все ще не забув недавньої сутички. — А-ку вб’є нею мамонта!

Ва-а цього разу й не подумав насміхатися. Глянув на юнака, що наздоганяв уже зростом мисливців, і в його погаслих очах зажевріли несміливо вогники.

— А-ку вб’є мамонта і принесе Ва-а м’яса, — сказав жалібно він.

— А-ку дасть Ва-а м’яса! — пообіцяв великодушно А-ку. — І багато свіжих кісток… А-ку буде першим мисливцем!

— А-ку буде першим мисливцем, — луною озвався Ва-а.

І А-ку, задоволений, поліз у печеру. Плем’я уже просиналося: плакали голодні діти, кричали й лаялися поміж собою розпатлані, худі й злі жінки. Мисливці похмуро розбирали бойові палиці, готуючись до полювання, їх не буде довго: Великий Мисливець кілька разів обійде свою блакитну долину і потім ляже, натомлений, аж поки вони повернуться.

Ось мисливці пішли з печери, і все плем’я висипало за ними слідом.

Всі мовчали, пригнічені голодом, мовчки спускалися донизу й мисливці, а там уже до них приєдналися собаки, — дві зграї рушили до далеких гір, які ледь бовваніли на обрії.

Всі, хто лишився, розбрелися довкола: викопувати їстівне коріння, шукати зморщені, висохлі передчасно плоди. Та А-ку, не зважаючи на голод, що гриз йому нутрощі, подерся ще вище: мав знайти потрібний камінь.

Він довго лазив, перевертаючи каміння, аж поки наткнувся на уламок кременю. Кремінь був гладкий і гострий на сколі — саме те, що потрібно А-ку. Затиснувши кремінь у долоні, А-ку поставив палицю на землю і став бити по найтовщому кореневі.

Робота посувалася дуже повільно. Кремінь швидко щербився і його треба було щоразу надколювати заново, довго б’ючи по одному й тому ж місцю іншою каменюкою, і він часто поціляв себе по пальцях. Незабаром з усіх пальців була зідрана шкіра, однак А-ку на те не зважав: бив і бив, відсікаючи неподатливий корінь, терпляче й уперто, як і належить справжньому мисливцеві. Піт заливав йому очі, роз’їдав повіки, м’язи рук боліли все дужче, а він бив і бив, без кінця, без упину.

Врешті, коли Великий Мисливець завис прямо над головою, А-ку обрубав перший корінь, зачистив перший сучок. Одіклав кремінь і, гордий, провів пальцем по гладенькій поверхні.

— А-ку буде першим мисливцем, — сказав сам до себе. — А-ку вб’є найбільшого мамонта!

Поглянув угору: чи не стане з нього насміхатися Великий Мисливець?

Великий Мисливець не насміхався: дивився прихильно й уважно.

І А-ку знову взявся за кремінь.

Він закінчував саме бойову свого палицю, коли повернулися мисливці. Першим їх помітив Ва-а, який саме стояв на сторожі, і все плем’я висипало з печери. А внизу, там, де чорніли нори, вже металися збуджено собаки.

Всі стояли, застиглі.

Напружено вдивлялися вдалину, намагаючись вгледіти, з порожніми руками повертаються мисливці чи обтяжені дичиною. Ва-а, гордий тим, що перший їх побачив, весь час бубонів:

— Вони несуть мамонта… Ва-а їстиме м’ясо… Багато-багато м’яса! — і голодна слина текла йому з рота.

Мисливці посувалися дуже повільно. Вони наче топталися на місці на випаленій сонцем рівнині, позбавленій рослинності й вологи, — ледь повзли двома темними плямами люди й собаки, — і поки що годі було розібрати, з чим вони повертаються до табору.

Та ось вони все ближче і ближче, ось можна розрізнити окремі постаті, і тоді над тими, що застигли біля печери, прокотивсь наче стогін: несуть! І мовчазний досі натовп вибухнув таким радісним лементом, що аж здригнулися скелі. Верещали захоплено діти, кричали і плакали жінки, хрипло вигукували старі, підстрибували підлітки, — ось один з них, не витримавши, покотився донизу… за ним другий… третій… весь натовп із галасом, сміхом помчав у долину.

Мисливці несли двох зебр і велетенського полоза. Такої гігантської гадини в племені ще не бачив ніхто: двадцять чоловіків, обливаючись потом, несли довжелезне чорне тіло; побачивши зустрічаючих, вони ще більше зігнулися, запихкотіли щосили, показуючи, яка важка здобич, скільки м’яса у них на плечах. І в мисливців, і в собак, що їх супроводжували, були роздуті, набиті м’ясом животи, а весь вид перемазаний кров’ю.

Більшу зебру залишили собакам, решту понесли до печери. Тут уже було розчищене місце, і найстарша з жінок, ота, що годувала вогонь, чекала з гострим кременем у руці: вона одна мала право ділити і роздавати здобич. Мисливці, поклавши перед нею зебру і полоза, поступилися місцем жінкам та дітям: вони наїлися ще там, коло болота — цілих три зебри і трохи меншого полоза гуртом ум’яли вони, і животи їхні більше не сумували за їжею. Ситі й задоволені, дивилися вони, як наїдається плем’я, як чавкають молоді й старечі роти, як поступово надимаються запалі, до хребтів присохлі животи, і обличчя їхні аж сяяли втіхою.

А потім сите плем’я зібралося навколо багаття.

Весело палахкотів священний вогонь, поїдаючи сухе паліччя, підіймаючись до задимленого, чорного склепіння печери, заливаючи червоним постаті, що розсілися довкола, кидаючи на стіни величезні тіні, які хилиталися й рухались: тіні од кількох мисливців, які танцювали навколо багаття, у великому колі.

З бойовими палицями, з яких іще, здавалося, скапувала кров, розпатлані й грізні, вони стрибали довкола вогню, показуючи, як проходило полювання. Вони були водночас людьми й тваринами, мисливцями й дичиною, вони то клали палиці на долівку й ступали, вихиляючись, задираючи високо складені руки, і плем’я бачило зебр, то хапали свою зброю й скрадалися, пригинаючись, а потім, хрипко вигукуючи, кидались уперед. Злітали палиці, розсікаючи з посвистом повітря, опускалися донизу.

— Гух!.. Гух!.. — кричали щосили мисливці, імітуючи удар зброї об череп тварини.

— Гух!.. Гух!.. — підхоплювали всі, хто сидів довкола.

Діти захоплено вищали, жінки з обожненням дивилися на мисливців, що стрибали у колі, підлітки стукотіли об землю своїми поки що невеликими палицями, і навіть у старих, зморених ситою їжею, загоралися очі. Ось один із мисливців упав на землю, засичав, звиваючись, гостро й пронизливо, як ото сичать полози, поповз уперед. Мисливці, які стрибали довкола, враз поодскакували, щоб не потрапити в смертельні обійми розлюченого гада. Полоз швидко повзав по колу, кидаючись то в один бік, то в другий, глядачі з вереском тулилися до стін печери, а мисливці, спритно ухиляючись, наскакували з високо занесеними палицями.

— Гух!.. Гух!..

— Гух!.. Гух!..

Під ударами полоз рухався все повільніше й повільніше, все рідше й рідше викидав уперед страшну свою голову, — ось він і зовсім застиг, і тоді усе плем’я, до краю збуджене, зірвалося на ноги. Старі й молоді, чоловіки й жінки, діти і підлітки — всі, як один, застрибали довкола вогню, вимахуючи палицями й крем’яними ножами, і якщо кому й діставалося в отій товкотнечі, то зараз ніхто не зважав на біль і подряпини.

Поступово в безладному дикому рухові стала проступати певна злагодженість. Один по одному шикувалися учасники танцю за першим мисливцем, що вимахував грізною палицею, і ось уже довжелезна, на всю печеру, змія, звиваючись, поповзла довкола вогню, повторюючи всі рухи того, хто був попереду.

Присідання, стрибок, короткий здушений вигук.

— Ха!.. Ха!.. — відлунює глухо печера.

Знов присідання, знову стрибок, тепер уже набік, помах важких палиць і рук.

— Гух!.. Гух!.. — стугонить у печері.

Все плем’я бере зараз участь у полюванні, що наповнило їм животи свіжим м’ясом.

І серед усіх найзавзятіше стрибає А-ку. Щосили вимахує бойовою палицею, і йому зараз здається, що ніхто ще не тримав у руках такої досконалої зброї. Такої замашної й грізної.

Ось я, А-ку, йду полювати на вас!

Стережіться!

Ось моя палиця, занесена над головою!

Стережіться!

Ось вона опускається донизу — на череп!

Стережіться!

Я, А-ку, грізний і дужий мисливець!

Настрибавшись, плем’я, сите і зморене, поринуло в сон. У печері залягла сонна тиша, лише сичав, потріскуючи, вогонь, ненаситно пожираючи все нові й нові порції їжі, та чорніла над ним розпатлана постать.

Та ще при вході, заваленому так, щоб не проникнув жоден хижак, куняв старий Ва-а. Нарешті і він наївся досхочу свіжого м’яса.

Плем’я спало, спочиваючи перед важким і далеким походом.

Рушили другого дня, рано-вранці. Ще було темно, лишень за горою, де горіло багаття Великого Мисливця, розтікалася кривава заграва, блискотіло й погуркувало. А-ку ще раніше збігав донизу, до свого чотириногого друга: Га-ав теж піднімав свою зграю, бігаючи од нори до нори й заклично погавкуючи. Собаки виповзали одна за одною, нервово потягуючись, і жодна із них навіть не загарчала на А-ку: всі вони уже давно звикли до юнака.

Переконавшись, що собаки теж збираються у великий похід, А-ку подерся угору.

Плем’я, залишивши печеру, вже шикувалося в колону. Кожен займав своє місце, яке й буде пильнувать неухильно, що б там не сталося:

попереду — найсильніші мисливці, найдосвідченіші воїни, за ними дві жінки несли вогонь, потім — діти й матері, за ними — найстарші й найслабші. Замикало ж колону кілька мисливців.

Ось перший мисливець подав коротку команду, і плем’я рушило вперед.

Піднімалися вгору. Петляли між крутими, високими скелями, перебиралися через каміння й повалені, давно уже мертві дерева, а позаду, на безпечній дистанції, рухалася собача зграя — і горе тому, хто, знесилений, од стане од колони! Собаки розправлялися швидко й нещадно, і кожен член племені навіть не обертався на короткий крик жаху і болю: це був одвічний закон виживання й відбору, і плем’я сліпо йому скорялося.

Вони йшли і йшли, все вгору і вгору, а над ними вже розгорався світанок — швидко, навально. Ось із-за отієї гори, де палахкотіло багаття, бризнувши промінням, виткнулося єдине око Великого Мисливця (друге він давно втратив на полюванні). Червоно й сердито подивився він на дві зграї, що рухалися в його бік, і плем’я враз зупинилося, а перший мисливець, поклавши на землю палицю, беззбройний ступив уперед.

— Я, І-та, йду до тебе і веду своє плем’я! — гукнув він щосили.

Великий Мисливець піднявсь трохи вище: він наче хотів роздивитися, хто ж це насмілився забратися в його володіння.

— Ти випив усю нашу воду і прогнав усіх наших тварин! — кричав тим часом перший мисливець. — Животи наші позападали, а роти забули смак м’яса!..

Великий Мисливець мовчки дивився на них. Все плем’я, завмерши, в тривозі чекало, що ж буде далі: розгнівається Великий Мисливець чи ні?

Пропустить їх далі чи стане жбурляти скелями й головешками отого багаття, що невпинно горить попереду?

— Ми йдемо до тебе, щоб ти пустив нас у свою долину! Ти в ній не полюєш, а тільки спиш! Ми не будемо перетинати твої мисливські дороги, перехоплювати твою здобич! Це кажу я, І-та, перший мисливець свого племені!

Хоч Великий Мисливець продовжував мовчати, погляд його став світліший. Ось він піднявся ще вище угору, наче для того, щоб краще освітити дорогу в свою далеку долину — Великий Мисливець пускав їх до себе!

Одержавши мовчазну згоду Великого Мисливця, повеселіле плем’я рушило далі.

Дорога була довга й важка. Багато разів Великий Мисливець лягав спати і багато разів виходив на своє полювання, а плем’я все блукало в горах, повільно просуваючись уперед. Вдень вони задихалися од спеки, вночі дрижали од холоду. Збивалися до гурту, тулилися один до одного, чекали терпляче ранку. Спускалися в глибокі ущелини, видиралися на гребені скель, порожні шлунки знову просили м’яса, а потріскані губи — води, але довкола майже не було дичини, а річки повисихали. І вже ніхто не сміявся, навіть діти затихли: мовчазне і похмуре, плем’я вперто пробивалося вперед, а позаду брела така ж вимучена собача зграя.

Врешті гори урвалися. Ослаблі, до краю змучені, стояли вони на вершині, а під ними внизу прослалася широка долина, повна соковитої зелені, і дичини у ній було, як у небі зірок. Антилопи і буйволи, зебри й жирафи цілими табунами бродили повсюди, вони то ховалися за деревами, то появлялися на відкритих місцях, а найбільше їх було коло річки, що перетинала долину. Довго і жадібно спостерігало плем’я ту неймовірну картину, а потім зірвалося з місця й понеслося донизу.

Бігли, перемішавшись, усі: і собаки, і люди. Падали, котилися донизу, знову зривались на ноги, й А-ку мчав разом з усіма, в захваті розмахуючи палицею. Ось він перечепився, упав, поранивши об гострий камінь коліно, але одразу ж схопився і знову побіг, не зважаючи на біль у нозі. Зараз почнеться велике полювання, й А-ку не хотів лишатися осторонь.

Спустившись донизу, плем’я зупинилося. Перший запал спав, брала верх обережність та настороженість. Сховавшись за камінням, довго й уважно роздивлялися довкола: чи не причаївся де страшний хижак, чи не чигає якась небезпека. Але довкола було так тихо й мирно, так безтурботно паслися антилопи і зебри, що навіть найобережніші заспокоїлися.

Тепер, коли вони переконалися, що їм ніщо не загрожує, треба було подбати про їжу.

Мовчки і злагоджено плем’я поділилося на дві частини: діти, жінки й старі лишилися на місці, мисливці ж у супроводі собачої зграї рушили далі. Разом із ними пішов і А-ку: це було перше його полювання.

Обережно і сторожко просувалися мисливці вперед, скрадаючись до антилоп, які паслися поблизу. Зупинялися, коли якась із тварин одривала голову од паші, на місці, щоб не видати себе жодним порухом. Завмирав і А-ку-боявся навіть дихнути, хоч сотні комах уп’ялися йому одразу в обличчя. Він стояв, не пробуючи навіть од них одмахнутися, і пильно дивився на першого мисливця, рухи якого повторював.

Ось перший мисливець ліг на землю й поповз, і всі поповзли за ним, ховаючись у траві, аж поки антилопи опинилися майже поряд: чутно навіть було, як вони жували траву.

Тоді перший мисливець виткнув із трави голову, шукаючи поглядом собак. А-ку насмілився визирнути.

Собаки з’явилися праворуч, далеко від антилоп. Не ховаючись, спокійно бігли вони рівниною, вдаючи, що антилопи їх ніскільки не цікавлять: вони навіть не дивилися в їхній бік, і стривожені спершу тварини згодом знову заходилися пастись. А собаки бігли все далі й далі, однак рухалися вони не по прямій, а по великому колу, відрізаючи антилопам шлях до втечі. Завмерши, стежив А-ку за собаками, він весь аж тремтів од збудження.

Врешті до його слуху долинув гавкіт Га-ава: собаки, що розтягнулися у величезне півколо, кинулися в бік антилоп.

Тварини, одірвавшись од паші, якийсь час стояли, дивлячись на собак, що мчали в їх бік. Та ось самець, який стояв на сторожі, зірвався з місця, й антилопи метнулися за ним услід — прямо на мисливців. Високо задираючи рогаті голови, охоплені страхом, вони підбігали все ближче і ближче, — аж земля стугоніла довкола, і мисливці стали переймати їх. Ось перший мисливець стрибонув напереріз великому самцеві, що пробігав мимо, тварина, схарапуджена, сахнулася, але вже було пізно: страшна палиця опустилася на череп, і самець упав, мов підтятий. Перший мисливець одразу ж підскочив до антилопи і вдарив іще раз, а довкруж виростали з трави постаті інших мисливців й опускалися палиці, і не одна антилопа котилася на землю.

Табун збився докупи, змішався, частина метнулася назад, але там їх стрічали собаки: рвали гострими іклами, валили на землю…

А-ку теж схопився разом з усіма й щосили ударив палицею, однак зброя тільки ковзнула по антилопі, і вона неушкоджена промчала мимо. А-ку аж голову в плечі ввібрав, чекаючи глузливого сміху, але ніхто ж з мисливців не помітив його промаху, й він поплентав до мисливців, які вже стягали докупи забитих антилоп.

Здобичі було багато, дуже багато. Все плем’я до нестями об’їлося м’ясом, люди ледь повзали, а собаки лежали, мов передохлі. В траві ще

залишалося кілька недоїдків антилоп. Високо в небі кружляли величезні птахи. Плем’я наїлося, як давно вже не наїдалося, і багато хто так і заснув з недоїденим м’ясом у руці.

Аж коли Великий Мисливець став опускатися донизу, люди й собаки прийшли трохи до тями.

Тепер, коли плем’я було забезпечене їжею, треба було подумати про житло.

Бо відколи існувало плем’я, воно жило у печерах. Печера захищала людей од холоду, вітрів і дощів, а влітку — од спеки. В печері ховалися вони од хижаків, в печері народжувалися, а інколи й помирали. Посеред печери завжди горів вогонь, зігріваючи й освітлюючи. Без печери плем’я вже не могло б існувати. Тож і тут, в новій цій долині, треба було подбати насамперед про притулок.

Пошук печери — справа затяжна й дуже складна: треба знайти досить велику, щоб умістилося все плем’я, і водночас таку, щоб можна було завалити прохід, лишивши вузеньку щілину. Печера мала бути не високо в горах, а при самій долині, до того ж у неї не повинна була попадати вода чи задувати вітри. Тож минуло багато-багато днів, поки таке житло було знайдене.

На печеру набрів випадково А-ку: помітив темний, замаскований густою рослинністю отвір лише тоді, як підійшов майже впритул. Га-ав, що біг поруч, раптом загарчав, позадкував од печери. Густа грива його враз наїжачилася, довгий пухнастий хвіст сховався між задніми ногами: щось дуже страшне було там, попереду.

Затиснувши у руці палицю, А-ку до болю в очах вдивлявся в темний отвір: його теж пронизав страх, відчуття смертельної небезпеки. Чимось грізним і нещадним віяло звідти, чимось різким та незнайомим: А-ку як не принюхувався, так і не міг зрозуміти, кому належав той запах. Бачив

тільки утоптану перед печерою землю й кістки — безліч кісток валялося повсюди.

Га-ав загарчав іще дужче. Але А-ку, переборюючи страх, все ще лишався на місці: перед ним же була печера, може, саме та, яку довго й безнадійно шукає його плем’я.

Повагавшись, він підняв камінь і кинув у отвір, готовий одразу ж дременути, як тільки там хтось заворушиться.

Але там ніщо не озвалося. Тільки лунко стукнув камінь.

— А-ку тільки гляне, — пробурмотів А-ку сам до себе.

Скрадаючись, він підійшов до отвору, заглянув досередини.

Там було темно. Темно й моторошно. І той різкий дух ще сильніше вдарив А-ку в ніс.

— А-ку дужий і сміливий! — гукнув А-ку в печеру.

Печера озвалася луною — голос А-ку повернувся до нього. Там нікого не було, принаймні зараз, й А-ку, набравшись хоробрості, ступив досередини.

Довго стояв на місці, поки очі звикли до темряви. Печера була висока й простора — якраз те, що потрібно його племені, лише дух, важкий дух якогось великого звіра, що жив тут, стійко тримався в повітрі. Тут же валялися цілісінькі гори кісток, і навіть наймічніші, найбільші з них були потрощені так, наче їх молотили камінням: то чиїсь могутні щелепи попрацювали над ними. Й А-ку, все роздивившись як слід, вибрався швидше назад.

Збуджений, повернувся до племені. Довго кричав і бив себе в груди, поки привернув увагу дорослих. І коли вони врешті зібралися довкола, А-ку розповів про печеру, про важкий дух великого звіра й гори кісток.

Мисливці довго сперечалися, що то за звір. Називали тигра, лева, ведмедя, аж поки Ва-а пригадав розповідь одного дуже старого мисливця, який давно вже загинув, про страшного й незвичайного звіра, схожого на тигра, але набагато більшого од нього й дужчого. Ікла у нього завдовжки із руку, коли він іде, то здригається земля, а коли реве, то обвалюються скелі. Жодна тварина не в змозі вистояти супроти нього. Навіть могутні мамонти, перед якими відступають тигри і леви, втікають, коли почують його грізне ревіння.

Настрахане розповіддю, плем’я довго радилося, що робити: йти до печери чи не йти. Врешті вирішили: йти. Заспокоювало трохи те, що в печері нікого зараз не було. Може, страшний той хижак давно покинув своє лігво, перебравшись на полювання в іншу долину? А може, й здох, лишивши по собі кістки своїх жертв та гострий дух, що в’ївся в стіни? Могло бути й таке, тож варто було ризикнути.

Й А-ку, страшенно гордий, повів мисливців до своєї знахідки.

Печера була така зручна, така придатна для житла, що плем’я, забувши про всі страхи, почало одразу ж її обживати. Жінки та діти заходилися вигортати сміття й кістки, ламати й заносити віття, а чоловіки поспіхом тягали каміння та закладали вхід, лишаючи вузький отвір, достатній для того, щоб пролізла людина. А собаки, які супроводжували людей, стали й собі рити внизу нори.

І вперше за багато-багато днів плем’я спало спокійно. Не тремтіло од страху, вдивляючись у темряву, не схоплювалося, коли поблизу лунав голос хижака, не кричало й не кидало увсібіч каміння й палаючі гілки, відганяючи небезпеку, — захищене надійними стінами, освітлене

ласкавим вогнем, плем’я міцно спало, і вартовий, що сидів біля отвору, щосили боровся із сном, вдивляючись у темряву та прислухаючись.

Він перший і почув піаблезубого тигра, господаря цієї печери.

Вертаючись до свого лігва, тигр ще здалеку подав голос. Це був низький і дужий рев, що луною прокотився по всій долині: так ревіли хмари вгорі, кидаючись вогняними стрілами, — і вартовий враз схопився на ноги. Напружено дослухався він, але з боку долини більш не було чутно жодного звуку: все заніміло, завмерло перед могутнім тим голосом.

Та ось рев пролунав уже ближче, по печері аж війнуло, аж затремтіли, вібруючи, стіни, — ті, що спали, враз схопилися на ноги.

Збившись докупи, в тривозі й страсі слухали вони, як, наближаючись, подавав голос володар печери.

І коли він заревів зовсім уже близько, перший мисливець, переборюючи страх, вибрався з печери: треба було спробувати якось домовитись із звіром.

— Ми — могутнє і дуже плем’я мисливців! — закричав він у темряву. — Ми прийшли до тебе з миром! Це кажу я, перший мисливець І-та!

Звір, мабуть, почув людський голос — мовчав.

— Ми зайняли твою печеру, бо нам ніде жити! — продовжував вигукувати І-та. — Ти дужий і сміливий, од тебе втікають навіть найбільші мамонти! Ти найдеш собі іншу печеру! Ми будемо полювати для тебе! Ти матимеш м’ясо, багато свіжого м’яса! Це кажу я, перший мисливець І-та!

І тут шаблезубий тигр заревів. Такий гнів, така лють до незваних гостей пролунала в тому ричанні, що плем’я аж здригнулося: звір не йшов на угоду з людьми, він викликав їх на поєдинок.

— Ми теж сильні й дужі! — закричав тоді І-та. — Ми провалимо тобі череп і потрощимо твої кості! Це кажу я, перший мисливець І-та!

Ще дужчий рев пролунав у відповідь. І-та вскочив до печери: тигр був уже поруч.

Жінки, вхопивши дітей, забилися вглиб. Наперед виступили мисливці з бойовими палицями й дрюками.

Ось страховисько підійшло впритул: чутно було густе сердите сопіння, — воно обнюхувало землю, на якій лишилися сліди людей. Спробувало, мабуть, пролізти в печеру, але вхід був завалений камінням, і шаблезубий тигр, заревівши од люті, став молотити по ньому лапами. В печері аж загуло. Поглухлі од реву, мисливці мимоволі подалися назад, а тигр бив і бив, і всім уже стало здаватися, що кам’яна стіна от-от розвалиться і хижак вдереться досередини. Ось у отвір просунулася товстелезна лапа з довгими пазурами: тигр хотів зачепити стіну зсередини. І тоді перший мисливець, стрибнувши вперед, щосили ударив палицею ту страшну лапу.

Од болю, од люті тигр аж захлинувся ревом. Кидався усім тілом на стіну, рвав її і шкрябав, та кам’яна стіна не піддавалася. Ще двічі пробував зачепити лапою зсередини, і обидва рази перший мисливець стрибав уперед…

Аж під ранок тигр полишив спроби вдертися до печери.

Лежав поруч, озивався глухим застережливим ревом на кожен рух людей. І плем’я зрозуміло, що воно потрапило в пастку: шаблезубий тигр не випустить їх, поки вони й помруть од спраги і голоду.

Настав ранок — тигр не відходив. Досить було комусь просунути в отвір палицю чи дрюка, як миттю появлялася величезна лапа і блискавично била по зброї.

Допоміг їм Великий Мисливець: протягом дня він так напік тигра вогняним оком своїм, що той не витримав, — заревівши застережно, шаблезубий побіг у долину напитися.

Мисливці довго прислухалися та принюхувались: чи не зачаївся хижак де поблизу? Але тигра, здається, поруч не було.

Один по одному залишили печеру. І одразу ж побачили свого ворога: тигр уже підбігав до невеликого озера, що блищало в долині. Це був величезний хижак, навіть найвищий мисливець не міг зрівнятися з ним зростом, а тулуб був довший, ніж у найбільшого буйвола. Все жяве, забачивши страховисько, розбігалося в паніці, тигр же, підбігши до озера, довго хлебтав воду.

Напившись, поглянув у бік печери, побачив людей, з ревом метнувся назад. Діти й жінки одразу ж полізли в печеру, а мисливці лишилися на місці: їм не лишалося нічого іншого, як стати до бою. Хижак, навіть якщо йому набридне сторожувати печеру, не залишить плем’я в спокої: в одній і тій же долині їм буде тісно. Хтось мусить перемогти, а хтось загинути. Тож хай це вирішиться зараз.

Наперед молодих, дужих чоловіків вийшли найстарші: вони першими мали зустріти страховисько. Заздалегідь приречені на смерть, вони, однак, і не думали одступати: тут діяв жорстокий закон самозбереження племені, — спершу мають загинути найслабші. Принести себе в жертву, щоб хоч трохи знесилити ворога, дати своїм більш дужим одноплемінникам можливість розправитися з хижаком.

Серед них був і Ва-а. Затискаючи в старечих руках довгого дрюка з обпаленим гострим кінцем, він жалісно пробурмотів до А-ку:

— Ва-а його битиме в серце.

Щось ворухнулося в грудях А-ку, він і сам не розумів, що то таке. Стлскаючи бойову палицю, він стояв і дивився, як невеликий гурт, збившись докупи та наставивши списи і палиці, спускався донизу — назустріч хижакові. Ось тигр зупинився, припав довгим тілом до землі, заревів, б’ючи себе по боках хвостом, а потдм стрибнув уперед: руда блискавиця, що не знає пощади. І враз все змішалося. Суцільний клубок люті, болю, реву і крику покотився донизу, залишаючи розтерзані, роздерті навпіл тіла. Миготіли дрюки і палиці, раз по раз злітали страшні лапи, б’ючи направо й наліво, разили на смерть шаблеподібні ікла…

Все більше й більше непорушних тіл лежало довкола. Все менше лишалося тих, хто ще вимахував зброєю. Ось остання тоненька постать (Ва-а! — упізнав А-ку) занесла свого дрюка й кинулася прямо на звіра: хрипкий рик, удар величезної лапи — і постать покотилася по землі.

Однак і для шаблезубого тигра ця сутичка не минула безкарно: з обох боків стирчали глибоко встромлені дрюки, надламаний спис стримів із передньої лапи. Тигр, звиваючись, став видирати списи, перекушуючи їх, і тоді перший мисливець, занісши над головою важку свою палицю, з бойовим вигуком метнувся донизу. І всі мисливці, які давно уже аж тремтіли од збудження, побігли за ним.

І тут їм назустріч, з долини, з густих кущів, вилетіла собача зграя. Суцільною рудою лавиною мчали собаки і попереду, розпластаний над землею, летів Га-ав, який вів своїх чотириногих мисливців на допомогу людям.

— Га-ав! Га-ав! — закричав у захваті А-ку.

Високо занісши бойову палицю, він кинувся вслід за мисливцями, які вже зійшлися з тигром. А за ним побігла й решта підлітків.

Тепер шаблезубій потворі довелося скрутніше: спереду на нього наступали мисливці, позаду насідали собаки. З ревом кидався він то в один бік, то в другий, і по землі щоразу котилися роздерті тіла, але мисливці й собаки і не думали відступати. Люди наскакували, били палицями, кололи дрюками, собаки ж впиналися іклами в задні лапи. Ось перший мисливець, скориставшись тим, що тигр нахилив голову, терзаючи чергову жертву, підскочив угору й опустив свою палицю прямо на плескатий череп. Палиця, застрявши гострим дзьобом, одразу ж вислизнула з рук, тигр заревів так, що аж задрижала земля. Звівшись на задні лапи, він став люто молотити передніми перед собою. З свистом розсікали повітря гострі кігті, тигр ревів, захлинаючись кров'ю, а на голові його хиталася палиця.

Він ударив наосліп лапами ще раз… І ще… з глибоким натужним ревом повалився набік. Передсмертне харчання, останні конвульсії, і хижак завмер.

Собаки, розпалені боєм, ще рвали йому лапи, люди ще били його палицями, кололи дрюками, а перший мисливець вже скочив на непорушно простертий тулуб. З глибокої рани на чолі лилася щедро кров, кривавилася ще глибша рана на грудях, та він не відчував, мабуть, болю: висмикнувши бойову палицю, підняв її над головою і закричав.

То був крик перемоги, крик нового володаря всієї долини. Лише до нього прислухатимуться віднині всі звірі, лише перед ним розбігатимуться у страсі. Мисливець кричав і кричав, переможно потрясаючи палицею, аж поки усе плем'я підхопило той крик.

* * *

Після битви із шаблезубим тигром плем'я довго не полишало печери: у мисливців мали загоїтись рани, щоб вони змогли полювати. Жінки тепер безбоязно спускалися в долину, вишукуючи трави, що потім прикладали чоловікам до ран.

Лікували й А-ку. Він з гордістю підставляв свою рану і навіть не морщився, коли жінка вишкрібала крем’яним гострим шкребком черви і гній. Як йому не боліло, — аж судоми зводили м’язи, коли та ж рука енергійно втирала розжовані трави, — він навіть не стогнав. Лишень щосили зціплював зуби та блід на виду. І перший мисливець, якось проходячи мимо, схвально поплескав його по плечу:

— А-ку скоро стане справжнім мисливцем!

— А-ку стане мисливцем! — озвався гордий А-ку. — А-ку вб’є мамонта!

На суворому обличчі першого мисливця сяйнув схвальний усміх, а однолiток А-ку, Йо-га, який ревниво стежив за цією сценою, пробубонів:

— А-ку не вб’є мамонта!

Й А-ку одразу ж забув про біль у рані: ухопив палицю, сердито замахнувсь на Йо-га:

— А-ку вб’є мамонта!

— Мамонт розтопче А-ку, — одразу ж озвався Йо-га: в нього теж зяяла на грудях рана, і він гордився нею не менш, ніж А-ку. — Мамонта вб’є Йо-га!

Перший мисливець ще раз усміхнувся.

Юнаки мали стати хорошими мисливцями, плем’я в майбутньому, коли він, І-та, постарішає і його руки вже не триматимуть палицю, не лишиться без здобичі, тож хай вони поки що змагаються між собою, — час покаже, кому із них дістанеться оця важка палиця.

Ворожнеча між Йо-га й А-ку панувала давно: відколи вони себе пам’ятали. Обоє майже рівні силою й спритністю, вони весь час боролися за те, щоб очолити хлоп’ячу зграю. І не раз сходилися віч-на-віч, щоб вирішити, хто з них сильніший. Вони, щоправда, не билися: плем’я не допускало бійки поміж самцями, інстинктивно зберігаючи своїх годувальників та охоронців від невиправданих втрат; тож жоден із них навіть у гадці не тмав завдати один одному тілесних пошкоджень. Вони просто демонстрували свою силу й відвагу, намагалися залякати один одного грізним видом своїм, бойовими вигуками й мімікою.

Ось і зараз Йо-га, взявши до рук палицю, став походжати довкола А-ку, демонстративно нею вимахуючи.

— Ух! Ух! — вигукував він, наслідуючи дорослих мисливців.

І хоч А-ку чомусь не хотілося вступати у сварку, він врешті не витримав: взявся за палицю й собі.

— А-ку побоїться вийти за мною! — гукнув тоді Йо-га і швидко побіг з печери; тут, біля священного вогню, заборонялася будь-яка демонстрація сили.

— А-ку не боїться нікого! — гукнув йому вслід А-ку і теж вийшов з печери.

Йо-га поблизу не було, але А-ку добре знав, де знайти свого суперника: обживаючи місце довкола печери, підлітки натрапили на велику галявину, оточену густими деревами. Галявина та їм так сподобалася, що вони з ранку до вечора товклися на ній.

Йо-га уже стояв посеред галявини, у колі таких же, як і сам, юнаків, що сиділи очікувально. Побачивши А-ку, він махнув палицею й закричав:

— Йо-га сильніший од А-ку!

— А-ку подужає Йо-га! — відповів А-ку і ступив на середину кола.

Вони якийсь час стояли, втупившись один у одного грізними поглядами. Лють так і клекотіла в обох, очі аж іскрились, обличчя грізно кривилися. Часто однієї цієї пози залякування було досить, щоб один схилився перед другим, але зараз зійшлися рівні силою суперники, тож жоден з них не хотів поступатися.

— Йо-га уб’є А-ку! — не витримав врешті Йо-га.

Махнув щосили своєю зброєю — палиця свиснула над головою А-ку, але той навіть не похитнувся.

— Йо-га поганий мисливець! — закричав він глузливо. — Вся дичина тікатиме од Йо-га неушкоджена! Йо-га проситиме м’яса в А-ку!

Це була найбільша образа, яку тільки може почути мисливець.

— Ух!.. Ух!.. — закричав розлючено Йога. — Йога розтопче А-ку!

І тут поруч з А-ку залунало грізне гарчання. А-ку аж здригнувся, а Йо-га завмер, перелякано витріщивши очі.

Поруч з А-ку стояв Га-ав. Величезний, майже по груди А-ку, з наїжаченою гривою, з вишкіреними іклами, він стояв поруч з А-ку, недвозначно даючи зрозуміти, що вчепиться у горло кожному, хто посміє скривдити його друга.

Войовничий запал Йо-га одразу ж згас. Він зігнувся і вже в позі слабшого підбіг до А-ку, простягнув до нього руки — долонями догори. Вигляд у нього був такий жалюгідний та нещасний, що А-ку враз пересердився.

— А-ку полюватиме вдвох із Йо-га, — сказав він, вкладаючи свою долоню в прохально простягнену руку. — Йо-га теж буде хоробрим і дужим мисливцем. І ми вб’ємо найбільшого в долині мамонта!

І вони вже втрьох попрямували із кола: А-ку, Га-ав і Йо-га.

Плем’я довго й ретельно готувалося до полювання на мамонта. Хоч довкола було море дичини і плем’я майже щодня об’їдалося м’ясом, мисливці не могли заспокоїтись, не вбивши мамонта. Лише після цього відчуватимуть вони себе справжніми господарями долини, володарями усього живого. Готувалися нові, особливо міцні та важкі палиці, підбиралися довжелезні дрюки, довго й терпляче обпалювалися та загострювалися. Усе плем’я зносило до печери важке каміння, що ним потім кидатимуть у мамонта.

Мисливці вже знайшли недалеко од печери й потрібну ущелину: довгу й вузьку, з крутими сипучими стінами, по яких годі видертись нагору, і плем’я стало тягати туди каміння й ломаччя, викладати по обидва боки дві величезні купи, щоб у свій час повалити все те донизу, закривши вихід з ущелини. Багато-багато разів піднімався у небо Великий Мисливець з-за тієї гори, що весь час диміла й погуркувала, поки плем’я виклало ті купи, — виклало так? що варто штовхнути, і вони з гуркотом поваляться донизу.

І весь цей час плем’я майже нічого не їло: постилося, готуючись до великого бенкету.

Нарешті настав Великий День Полювання, і мисливці, вимазані в свіжий мамонтів послід, щоб не зрадити себе запахом власних тіл, рушили заганяти мамонта. Вони вже давно вибрали серед мамонтів, які паслися в долині, кількох самців, стежили за ними вдень і вночі і тепер хотіли одного з них загнати до ущелини.

А за мисливцями побігли й собаки.

А-ку і Йо-га теж пішли з мисливцями. Після того, як вони взяли участь у сутичці з шаблезубим тигром, мисливці брали їх на полювання.

Щасливий і страшенно гордий, ніс А-ку свою бойову палицю. Він то поглядав уперед, то оглядався, чи не одстали собаки, і бачив щоразу Га-ава, який біг на чолі зграї. А-ку хотілося аж закричати на весь голос, але він стримувався, бо знав, що до пори до часу мисливці мають рухатися безшумно, щоб не сполохати передчасно мамонтів.

Йшли дуже довго: Великий Мисливець уже стояв над головами. Вони вже майже підійшли до річки, а мамонтів усе не було видно. А-ку вже став думати, що хитрі й розумні тварини помітили їх іще здалеку та й подалися геть.

Аж ось перший мисливець зупинився, застережно підняв руку, і всі одразу ж застигли на місці.

Довго вдивлявся вперед перший мисливець, потім показав рукою на групу дерев, що зеленіли над річкою. Й А-ку зрозумів: там — мамонти. Однак як він не приглядався, так і не міг нічого побачити: видно було тільки стовбури могутніх дерев, що висока вгорі змикали свої зелені крони.

* * *

Мамонт був старий і мудрий.

Не один десяток років пролетів над важкою його головою, увінчаною такими могутніми бивнями, що він легко діставав ними землі. Все велетенське тіло його вкривали шрами — сліди сутичок із хижаками, з іншими мамонтами-самцями, які час від часу намагалися очолити табун. З року в рік водив він свій великий табун по широкій долині, — на його очах підростав молодняк, ставав дорослими самцями і самицями, і

більшість самок він лишав біля себе, а самців гнав геть, якщо вони не хотіли йому скорятися.

Оберігаючи свій табун, він завжди прислухався та принюхувався до всіх підозрілих звуків і запахів, готовий щомиті подати сигнал тривоги, і тоді всі мамонти зіб’ються до купи, прикриваючи молодняк од хижаків, і він поведе їх у безпечне місце. А коли треба, то й кинеться на того, хто насмілився порушити спокій, — високо піднявши хобот, наставивши бивні, і всі мамонти побіжать слідом за ним. І горе тому, хто завчасно не поступиться дорогою, — зім’ятий, збитий, втоптаний в землю, буде валятися він, поки його не розтягнуть дрібні хижаки й птахи.

Мамонт і зараз прислухавсь та принюхувався, нервово задираючи хобот, поводячи величезними вухами: відчуття якоїсь небезпеки незримо носилося в повітрі. Табун мирно дрімав, сховавшись у тіні дерев, у величезних животах буркотіла, перетравлюючись, їжа, мамонтенята повискували, граючись поміж собою чи ссучи своїх матерів, навіть дорослі самці поринули в солодку дрімоту.

Не спав тільки він, їх вожак, охоплений невиразною тривогою.

Тихо й нечутно, мов привид, намагаючись весь час ховатися в густу тінь, він підійшов до узлісся, завмер, прислухаючись та принюхуючись. Маленькі очі його підозріло обмацували кущі, що росли вздовж річки, кожну западину, але там все наче вимерло: жодного запаху, жодного шурхоту, жодного руху. Миром і спокоєм дихала річка і весь простір, що був перед нею й за нею. Спокоєм і полуденною сонною тишею.

Однак неспокій не полишав старого мамонта: відчуття небезпеки все більш проймало його.

Поводячи своїм довгим хоботом то в один бік, то в другий, він продовжував занепокоєно принюхуватися. Ось він завмер, напруживши хобот: од річки повіяло вітром, і той вітер приніс запах. Мамонт щосили

дотягнув у себе повітря, запах проникнув йому в самісінький мозок, і в його великій, збагаченій досвідом пам’яті одразу ж виникли руді чотириногі істоти, меткі та нахабні, які бігають величезною зграєю і нападають навіть на великих тварин. Запах той нісся од річки, він розтікався увсібіч, він ставав усе відчутніший, все густіший, — мамонт хотів уже відступити углиб, до свого табуна, щоб повести його подалі од небезпеки, та нараз із трави виросла двонога постать. Постать постояла, нерухома, дивлячись у бік лісу, а потім обернулася і махнула рукою. І на той помах повсюди стали зводитися такі ж постаті, а за ними появилися й чотириногі істоти: вирвавшись уперед, вони одразу ж побігли до лісу, низько опускаючи голови й до чогось принюхуючись.

Задкуючи, мамонт одступив у ліс, повернувся, побіг: він уже напевно знав, що то таке. Домчав до табуна, подав коротку тривожну команду, швидко пішов уперед. Весь табун слухняно рухався за ним, збившись У гурт, матері підштовхували лобами і хоботами молодняк, а дорослі самці замикали колону — на той випадок, коли треба буде оборонятися. Швидко нісся поміж деревами табун. Довкола не лунало жодного звуку, окрім дружного тупоту, та нараз позаду розглігся нервовий гавкіт. Одинокий той гавкіт враз підхопили інші собаки — весь ліс вибухнув гавкотом, і старий мамонт зрозумів, що чотириногі істоти напали на їхній слід і тепер не одстануть. Він побіг ще хуткіше, але мамонтенята, вибившись швидко із сил, почали приставати, і врешті табун зупинився.

Вищали зморені малюки, стривожено озивалися самки. А дорослі мамонти вже підходили до свого вожака, ставали з ним поруч — грізними бивнями в бік лісу, звідки наростав, наближаючись, шум погоні.

Тоді старий мамонт розділив свій табун: мамонтенята, самиці і більшість дорослих самців продовжили втечу, а вожак із двома найбільшими мамонтами лишився на місці. Нашорошивши вуха, витягнувши напружені, мов струни, хоботи, непорушно стояли мамонти, лише маленькі очі їхні розгоралися люттю.

Ось з-поза дерев викотилася собача лавина, а за нею появилися й люди. Розмахуючи палицями й дрюками, з галасом бігли вони за собаками, що слалися над самою землею, охоплені мисливським азартом.

Мамонти засурмили і, піднявши хоботи, кинулися на ворогів. Вони бігли плече в плече, наставивши грізні бивні, а хоботи їхні звивалися, як гігантські гадюки. Все ближче і ближче сходилися вони з рудою собачою лавою, і старий мамонт вже опустив хобот, щоб ухопити найбільшого пса, який мчав попереду, але той метнувся набік, і собаки розсипалися віялом, обтікаючи мамонтів. Вони наскакували з усіх боків, металися майже під ногами у велетнів, в'юнкі й невловимі, а за ними наближалися, розмахуючи палицями й дрюками, мисливці й щосили кричали. Мамонти весь час кидалися то в один бік, то в другий, але їхні хоботи хапали повітря, а бивні орали землю: ці галасливі й страшенно нахабні істоти й не думали ставати до чесного бою, весь час ухиляючись од зустрічі з розлюченими до краю велетнями. І старий вожак, засурмивши, повернув услід за табуном, що встиг одбігти на безпечну відстань.

Але там було найбільше собак, найгустіше людей. Вони заступали дорогу трьом велетням, наскакуючи на них, мов навіжені, і мамонти врешті-решт повернули в той бік, де прохід був вільний. Швидко й невпинно бігли вони, намагаючись одірватися од погоні, не помічаючи навіть, що люди й собаки, обтікаючи їх то з одного боку, то з другого, гнали їх в одному й тому ж напрямі.

Ось долина закінчилася, попереду виросла висока кам'яна стіна. Гірське плато стрімко обривалося, і лише вузька ущелина прорізувалася в ньому. Старий мамонт зупинився, нервово поводячи хоботом; він одразу ж відчув нову небезпеку. Щось застерігало його не бігти в ущелину, він повернув був ліворуч, але одразу ж наткнувся на живу стіну з собак і людей; кинувся праворуч — те ж саме. Вони були оточені з усіх боків, півколо невмолимо стискалося, лишаючи тільки ущелину. Але саме там і чигала на них найбільша небезпека: старий мамонт відчув це усім тілом.

Він затупцяв на місці, розгублений, і тоді наймолодший самець, не витримавши напруження, метнувся в ущелину. І тільки він у ній зник, як угорі вибухнув страшний ґвалт і донизу з гуркотом, тріском, в хмарах куряви посипалося каміння і дрюччя. Здавалося, що самі гори враз стали обвалюватися, засипаючи вихід з ущелини.

Мамонти позадкували, налякані, а по той бік відчайдушно сурмив наймолодший самець: кликав їх на допомогу. І тоді обидва мамонти метнулися вперед. Вони розтягали хоботами гілля, підважували бивнями каміння, намагаючись визволити з пастки свого товариша, але тут зверху, прямо їм на голови й спини полетіло палаюче гілля.

І мамонти, налякані, одступили перед вогнем. Обпалені, вони повернулися й побігли в долину, тим більше, що вже ніхто не заступав їм дорогу: собаки і люди враз щезли, мов провалившись під землю.

А вгорі, по обидва боки ущелини, з новою силою вибухнув крик — тепер уже крик перемоги, і на мамонта, який потрапив у пастку, густо посипалося важке, гостре каміння…

Кілька днів коло велетенського тулуба тривав кривавий бенкет. Люди й собаки об’їдалися м’ясом так, що не могли навіть рухатись: вони тут же й засинали, з ніг до голови перемазані кров’ю, і тоді хижі птахи, що безперервно кружляли вгорі, уривали й свою долю поживи. А проснувшись, плем’я і зграя знову заходжувалися коло їжі.

Врешті на дні ущелини лишився обгризений ідеально кістяк.

Тоді мисливці відділили череп із бивнями, понесли до печери. Віднині він лежатиме при вході, поруч із черепом шаблезубого тигра, як пересторога усім, хто наважився б підійти до печери: тут живе могутнє плем’я мисливців, переможців шаблезубих тигрів та мамонтів.

І щоразу, як тільки Великий Мисливець ішов на спочинок, перший мисливець ставав на порозі печери. Задоволено й гордо оглядав він широчезну долину, що віднині належала його племені, починав бити себе кулаками в груди. Все сильніше й сильніше, все лункіше й лункіше озивалася грудна порожнина на ті удари — звук котився, здавалося, по всій рівнині, застерігаючи всіх, що в долини є господар. Він бив себе щосили в груди й кричав, і плем’я дружно підхоплювало той крик, і А-ку кричав разом з усіма.

Він був тепер уже справжнім мисливцем і навіть вві сні не розлучався із своєю палицею.

Плем’я поступово обживало долину. Все далі й далі заходили мисливці. Не тільки за дичиною — дичини вистачало й поблизу: їх гнала уперед, манила і кликала цікавість, і вони обстежували все нові й нові мисливські угіддя.

Й А-ку, мабуть, належав до тих, хто найчастіше вирушав у далекі мандри.

Він бродив долиною, од лісу до лісу, від озера до озера, обстежуючи кожен закуток, і його ока не минала жодна деталь: зламана гілка, свіжий слід на землі. А-ку зупинявся, приглядаючись та принюхуючись, ніздрі його аж роздималися, а пальці впиналися в палицю: А-ку давно навчився читати сліди. Він міг би сказати, яка із тварин пройшла отут щойно, молода вона була чи стара, голодна чи сита, здорова чи хвора, збуджена чи спокійна — загострена увага А-ку помічала усе. Він ходив так обережно й безшумно, що міг би підкрастися до найбільш сторожкої тварини й повалити її одним ударом палиці. І хоч така можливість траплялася часто, А-ку рідко вбивав, — лише тоді, коли в ньому просинався голод. Та й то: він міг голодувати багато днів підряд, не втрачаючи сил. Обсмалена сонцем, видублена вітрами шкіра його не боялася ні спеки, ні холоду. Тіло його було із суцільних м’язів, він за цей час ще більше підріс, а в плечах роздався ушир і міг би помірятися силою з першим мисливцем.

Якось А-ку знайшов ще одну велику печеру, в протилежному кінці долини, поміж високих скель. Печера починалася входом, таким високим і широким, що його не завалити жодним камінням, й А-ку сміливо ступив досередини: тут не могла жити людина чи навіть хижак.

Високо вгорі нависала стеля, і посередині, у великому проваллі, синіло небо. Було досить видно, й А-ку обнишпорив усю печеру, але окрім кількох кісток нічого не знайшов. Розчарований, він уже зібрався йти геть, аж раптом Великий Мисливець заглянув у отвір вгорі вогняним своїм оком.

Печера враз ожила, по її стінах бризнуло гарячим промінням. І на стіні, обличчям до якої саме стояв А-ку, враз стали рухатися якісь червоні істоти.

А-ку аж відскочив, наляканий, а перед ним, розсипані по сірому тлі, рухалися й рухалися червоні тварини. Ось мамонт, піднявши хобот, біжить уперед і, від нього втікаючи, розмахують списами дивовижні тоненькі істоти. Ось скресалися рогами два буйволи: вигнуті спини, вриті в землю копита, опущені морди. А-ку навіть здалося, що він чує їхній рев. А ось шаблезубий тигр скрадається до антилопи, яка безтурботно скубе траву, не відаючи про смертельну небезпеку. І повсюди рухливі, тоненькі оті чоловічки: вони то біжать, наздоганяючи звірів, то стрибають довкола убитої жертви, то кидають списи, поціляючи ними в тварин.

Великий Мисливець, якому набридло, мабуть, заглядати в печеру, пішов далі, і довкола враз залягли сутінки. Червоні фарби згасли, позникали тварини й люди, стіна знову стала темною.

Приголомшений, вражений, вибрався А-ку з печери. Йому здавалося, що то Великий Мисливець погнав перед собою всіх дивовижних істот. Боязко подивився у небо, але там не рухалася жодна червона тварина, й А-ку, вкрай розгублений, побрів повільно донизу.

Відтоді він не раз приходив до печери. Відчуваючи, як усе в ньому аж німіє од страху, скрадався досередини і довго стояв перед стіною, чекаючи, поки загляне Великий Мисливець.

І одразу ставалося одне й те ж: бризкало світло, оживала стіна. Вона нагадувала долину, заселену людьми і тваринами. Вони мали червоний колір і були набагато дрібніші од справжніх.

Й А-ку став думати, що то все — дичина, на яку полює Великий Мисливець. А кумедні чоловічки — члени його племені. Втікаючи од Великого Мисливця, тварини ховаються в печеру, і тоді він посилає отих чоловічків, щоб вони виганяли їх на небо.

Й одного разу, коли Великий Мисливець ось-ось мав одірвати своє око від печери, А-ку, наважившись, щосили ударив палицею антилопу, яка паслася віддалік. Великий Мисливець одразу ж сховався, розбіглися й звірі, й А-ку довго шукав на підлозі червону тварину: він же поцілив їй прямо в голову і навіть бачив, як вона падала донизу.

Так і не знайшовши антилопу, залишив печеру.

Печера не йшла йому з голови. Він думав про неї, лягаючи спати, думав, просинаючись, вона навіть снилася йому, і юнакові щораз дужче хотілося здобути червоного звіра, принести додому. Якось А-ку спробував розповісти іншим мисливцям про дивовижних тварин, але вони так і не зрозуміли нічого: А-ку бракувало слів. Навіть Йо-га лишився байдужий.

Тоді А-ку вирішив зводити його до печери. Хай на власні очі побачить, як Великий Мисливець виганяє червоних тварин.

Вийшли, як тільки почало світати. Великий Мисливець ще тільки зводився з невидимого лігва свого, а дві постаті з бойовими палицями на

плечах вже спускалися в долину. Внизу до них приєднався Га-ав, який саме виліз із нори, і вони уже втрьох рушили далі.

Йшли весь день, до пізнього вечора. Коли почало смеркати, Га-ав став виявляти дедалі більший неспокій. Він зупинявся й вищав, закликаючи друзів повернути назад, поки врешті А-ку сердито сказав:

— Га-ав може бігти назад! А-ку і Йо-га підуть без Га-ава!

Й Га-ав, помахавши винувато хвостом, зник у темряві. А-ку розумів, чому Га-ав так поривався назад: у Га-ава появилася сім’я. Четверо маленьких цуценяток і подруга. Красива й ласкава тварина, яка навіть дозволяла А-ку пестити себе по спині. Тому він не дуже сердився на свого чотириногого друга.

Повечерявши маленькою антилопою, яку вполювали дорогою, вони зупинилися недалеко од річки. Вибрали густий кущ, залізли у нього, наперед пересвідчившись, чи немає там зміїв, і, притулившись один до одного, відразу ж заснули.

А-ку прокинувся од того, що його мов би штовхнув хто в груди. Подумав, що то Йо-га, але товариш міцно спав. Тоді А-ку звівся, виставив з куща голову, сторожко оглянувся.

І майже одразу побачив вогонь.

Вогонь горів унизу, біля річки. Світлий язичок зблимував у темряві, він то виростав, то осідав, і було в ньому щось незвичне й тривожне — плем’я А-ку ніколи не палило вогонь поза печерою: вночі видно далеко-далеко, й лихе око може одразу його помітити.

Отже, це багаття розклали не мисливці його племені. Якісь невідомі, які не побоялися, що їх помітять. І це вселяло найбільшу тривогу.

Й А-ку, повагавшись, вирішив еходити до того вогню. Підкрастися й роздивитись, хто його палить.

Оглянувся на Йо-га: той міцно спав. Й А-ку пішов сам.

Трохи згодом уже жалкував, що не розбудив товариша: А-ку йшов і йшов, а вогонь не наближався, він мов одсувався все далі й далі.

А-ку спустився у видолинок, перейшов заболочену низину, видерся на сухий косогір. І аж звідси чітко побачив вогонь.

Багаття горіло над водою, на піщаній косі. Сухо потріскуючи, звивалися вогняні язики. Вони танцювали на місці, переплітаючись ясними, прозорими тілами, відбивалися в чорній воді. Пісок довкола здавався аж червоним, на ньому непорушно чорніли тіла. Тих, що спали, було дуже багато, А-ку не зумів би їх і порахувати, вони густо лежали, тулячись один до одного, і кожен обіймав якщо не бойову палицю, то списа, — А-ку відразу зрозумів, що перед ним мисливці чужого племені, які вдерлися в їхню долину.

Кров бухнула йому в голову, серце наповнилось гнівом. Хотів уже вдарити себе кулаками в груди, вигукнути, що долина належить мисливцям його племені, але вчасно втримався: чужинців було багато. Дуже багато.

Повагавшись, А-ку опустився на землю й поповз. Повз безшумно і швидко, наче змія, все ближче й ближче до вогню: хотів як слід роздивитися чужинців. Зупинився лишень тоді, коли добрався до освітленого кола: міг би рукою дістати крайнього мисливця, який солодко спав.

В ніс йому вдарив чужий і бридкий запах — А-ку аж поморщився. Повільно звів голову, подивився в бік багаття.

По той бік вогню сиділа людина.

Могутній тулуб, волохаті руки з короткими дужими пальцями. Плескате обличчя з широкими ніздрями, важке надбрів’я над глибоко втопленими очима, велика щелепа над товстою короткою шиєю. Величезна бойова палиця, притулена до коліна. Дикою нещадною силою віяло від незнайомця, що сидів, втупившись поглядом у вогонь.

А-ку вже збирався одповзти назад, але тут налетів вітер. Він повіяв А-ку прямо в спину, помчав на багаття, вогняні язики хилитнулися, лизнули мисливця, і той враз стрепенувся. Скочив на ноги, став вдивлятися в бік А-ку, щосили принюхуючись. І А-ку, відчуваючи, що його от-от викриють, схопився на ноги й щодуху помчав у темряву.

В спину йому одразу ж ударив вигук. А-ку побіг ще швидше, він майже летів над землею, а позаду вже вибухнув лемент, затупотіло багато ніг.

Почалася погоня. Чужинці були мисливцями, дичиною — А-ку.

Ще ніколи не біг так А-ку. Ноги його ледь торкалися землі, повітря свистіло у вухах, серце гупало, лунко і дужо. Ось він скотився у видолинок — зачавкотіла під ногами мокра земля, ось виніссся на косогір, он уже й кущ, у якому він спав: темніє на освітленій місяцем рівнині. І Йога вже стоїть біля куща — чорна напружена постать з бойовою палицею в руці. А-ку вигукнув, попереджаючи товариша, а позаду залунало люте виття.

Добігши до куща, А-ку на мить зупинився, оглянувсь: чужі мисливці вже наздоганяли. Темні постаті з палицями й списами густо мелькали на рівнині, вони на бігу шикувалися у велике півколо, як ото роблять мисливці, женучи дичину, щоб відрізати їй дорогу до втечі, вони аж завивали од збудження, а од їхнього тупоту аж двигтіла земля.

І товариші, вже удвох, побігли щодуху вперед.

А-ку і Йо-га бігли, як антилопи, їх могли обігнати хіба що собаки. Але в дичини, за якою полюють, ноги слабнуть не стільки од втоми, скільки од страху: вони обоє згодом стали бігти все повільніше. Піт заливав їм очі, в горлі пекло і хрипіло, в грудях бракувало повітря. Задихаючись, вони добігли до найближчого дерева, пірнули в тінь. Привалилися до стовбура спинами, і ноги в обох аж підгиналися, а в груди мов хто молотив кулаками.

А погоня наближалася, невмолимо й грізно: уже чутно було важке сопіння мисливців. І А-ку зрозумів, що їм не втекти. Він випростався, щосили ударив себе кулаком у груди, гнів одразу ж заклекотів йому в горлі.

— А-ку не боїться нікого! — вигукнув він, потрясаючи палицею.

Мисливці завили ще дужче — вони були вже поруч: чорні дужі тіла, повні нещадної сили.

— А-ку розтрощить вам черепи! — закричав щосили А-ку і кинувся на найближчого ворога.

Сутичка була короткою й лютою. А-ку встиг ударити лише раз, як його збили з ніг, повалили на землю, стали в’язати ліанами. А-ку дряпався й кусався, видираючись, але що він міг вдіяти проти багатьох дужих рук? І він із зв’язаними руками й ногами, згодом завмер.

Зв’язаний був і Йо-га.

Мисливці, про щось порадившись, повернули одразу ж назад. Руки Йо-га і А-ку були прив’язані до ніг, і чужинці, продівши їм поза спинами дрюки, підняли обох і понесли.

Вони швидко йшли, майже бігли, тіла бранців гойдалися на дрюках, й А-ку було дуже боляче. Тонкі ліани врізалися в руки й ноги, м’язи в плечах аж розривалися, а від того, що земля увесь час гойдалася перед очима, його стало канудити. Та він не проронив жодного звуку.

Мовчав і Йо-га.

Коло багаття чужинці жбурнули бранців на пісок. Хтось підкинув хмизу, і вогонь, який уже був задрімав, посичав-посичав невдоволено і заходився коло їжі. Ясне коло розтікалося по косі, висвітлюючи кремезні низькорослі постаті з довгими, аж за коліна руками й кривими ногами, двох бранців, які, зв’язані, лежали один коло одного. Чужинці підтягнули їх поближче до вогню, стали роздивлятися, про щось перегукуючись та кривляючись. Обмацували юнаків і обнюхували, як ото роблять з дичиною перед тим, як її з’їсти.

Вхопили потім Йо-га, підняли до багаття.

— Йо-га не боїться нічого, — встиг пробурмотіти Йо-га. — Йо-га дужий і сміливий. — Весь вид його був у крові: йому таки добре дісталося в сутичці.

Біля вогню чужинці так густо обступили Йо-га, що А-ку вже не було видно товариша. Побачив лише, як один із мисливців замахнувся палицею, почув болісний стогін Йога — зрозумів, що того вбивають. А-ку шарпонувся щосили, щоб кинутись на допомогу товаришеві, і знову застиг, безпорадний.

За якийсь час все було скінчено: чужинці вже сиділи довкола багаття і в кожного був шматок свіжого м’яса. Вони його чомусь не стали їсти одразу, а клали на вугілля, мов хотіли спершу нагодувати вогонь. Й А-ку знов аж заканудило, коли він побачив, як чужинці жадібно ковтають підгорілі шматки.

З’ївши Йо-га, чужинці звелися й підійшли до А-ку. А-ку подумав, що його зараз уб’ють, але не відчув страху: страх виснув над ним, коли він утікав, тепер же ним володіла тупа байдужість істоти, яка скоряється неминучому.

— А-ку нічого не боїться, — пробурмотів він, дивлячись на своїх ворогів.

Вони ж чомусь не поспішали його вбивати. Посперечавшись поміж собою, одтягнули А-ку подалі од вогнища, стали вмощуватись спати. Всі одразу ж і поснули, не спав лише один: він сидів по той бік багаття, навпроти А-ку, й пильнував, щоб вогонь не лишався без їжі. Та ось і його став морити сон: все частіше й частіше важка голова опускалася на груди, а руки безвольно повиснули вздовж тулуба. І тоді вогонь, доївши останні стеблини, теж починав дрімати: ледь-ледь витикався гостренькими язичками з купи розжареного вугілля.

Не спав один А-ку: руки й ноги боліли все дужче. Лежав уже за світлим колом, що стиснулося довкола багаття. Покірно чекав, поки чужинці, проснувшись, з’їдять його, як з’їли Йо-га.

І тут до А-ку долинув запах. Не чужинців, які лежали поруч, а якийсь інший, дуже знайомий А-ку. Розширивши ніздрі, він жадібно потягнув у себе повітря: запах ставав все відчутніший, він наближався з того боку, де було його плем’я, — при згадці про плем’я А-ку аж здригнувся й одразу ж здогадався, що то так пахне. Він ледь не закричав, пронизаний радістю, але завчасно стримався: обережно повернув голову, став прислухатися.

Тепер уже чув і шурхіт: хтось повз прямо на нього.

Й А-ку уже звав, хто то такий.

Ось уже чутно тихе сопіння — щось вологе й холодне тицьнулося в обличчя А-ку, гарячий язик облизав йому обличчя, й А-ку припав головою до волохатих грудей свого чотириногого друга.

— Га-ав прийшов до А-ку, — прошепотів він, переповнений вдячністю.

Га-ав лизнув його знову, забив об землю хвостом. Й А-ку, стривожений, оглянувсь на вогнище: опустивши голову, вартовий зовсім уже спав.

— Га-ав розв’яже А-ку, — прошепотів тоді він на вухо собаці.

Повернувся до нього спиною, підставив зв’язані руки. Га-ав учепився зубами в ліани, потягнув А-ку од багаття.

В тіло А-ку впивалося гостре каміння, ліани різали руки, м’язи в плечах аж тріщали, але він мовчав, зціпивши зуби. Мовчав і тоді, коли Га-ав гриз ліани, люто їх смикаючи. Він терпляче чекав, поки Га-ав справиться з ліанами, а потім ще довго лежав, непорушний, бо ноги й руки не хотіли слухатись. Аж тоді, як кров туго і боляче забухала в жилах, Аку, похитуючись, звівся з землі.

Спершу брів повільно, тримаючись рукою за спину Га-ава, і кожен крок віддавав у ньому болем. А потім, розім’явшись, побіг.

Він біг і біг слідом за Га-авом, а на обрії вже загоралося небо. Ось-ось Великий Мисливець проснеться і вигляне з-за своєї гори, і тоді чужинці побачать А-ку й кинуться за ним у погоню. Тож він мав подбати про те, щоб відстань між ними була якомога більшою.

Зупинивсь аж тоді, як зовсім розвиднилося. Але тепер понад річкою, біля якої ночували чужинці, піднявся такий густий туман, що А-ку як не вдивлявся, не бачив нічого. Однак він зрозумів, що ті швидко знайдуть

його слід і кинуться одразу ж навздогін. Тому А-ку не став затримуватись, а, трохи перепочивши, побіг далі.

Він уже підбігав до гір, де жило його плем’я, коли, оглянувшись, побачив чужинців. Вони були ще дуже далеко, однак вперто рухалися вперед. І було їх дуже багато…

Плем’я вже не спало: воно теж помітило появу чужинців. І старі й малі висипали із печери: стояли й напружено вдивлялися вдалину, де мелькали чорні постаті В усіх були похмурі й стривожені обличчя, навіть діти затихли, відчуваючи небезпеку: те, що насувалося з долини, було страшніше од шаблезубого тигра.

Коли А-ку підбіг, всі одразу повернулися в його бік. Перший мисливець розгнівано вигукнув:

— А-ку привів чужих мисливців!

І тут А-ку зрозумів, що припустився помилки, якої не можна простити: він не мав права бігти прямо до печери, видавати чужинцям місце стоянки свого племені.

— Вони з’їли Йо-га, — пробурмотів А-ку, виправдовуючись. — Вони хотіли з’їсти А-ку.

— А-ку привів чужих мисливців! — ще сердитіше закричав перший мисливець і в жодних очах не прочитав А-ку співчуття: лише осуд і гнів. — А-ку треба вбити!

— А-ку треба вбити, — повторив покірно А-ку, відчуваючи свою велику провину. Опустив руки й голову, готовий прийняти на себе смертельний удар бойової палиці. І та покірна поза врятувала його: погляд першого мисливця пом’якшав.

— А-ку помре у битві з чужинцями, — сказав він уже не так гнівно, й А-ку, щасливий тим, що плем’я простило його, ударив себе щосили в груди й вигукнув:

— А-ку помре у битві з чужинцями!

Перший мисливець тим часом поділив своє плем’я на дві частини: здорові й дужі чоловіки, озброєні бойовими палицями й дрюками, виступили наперед, а діти, жінки й недужі кинулися збирати каміння: потім вони здеруться на скелю, що нависала над печерою, і будуть кидатися ними, поціляючи у ворогів.

В А-ку не було ні дрюка, ні палиці. Він знайшов важкий, гострий кремінь, кілька разів махнув ним у повітрі, а потім прилучився до мисливців.

За якийсь час на галявині запала тиша. Угорі, на високій скелі, застигли жінки й діти, внизу похмуро стояли мисливці. Всі дивилися в долину: чужинці були вже близько, вони жодного разу не збилися з сліду, що полишили А-ку і Га-ав. При згадці про друга А-ку глянув униз: біля нір було порожньо. Собаки чи то поховалися, відчуваючи небезпеку, чи кудись подалися. І в А-ку гірко стиснулося серце: йому здалося, що Га-ав їх зрадив.

Одірвав погляд од нір, став дивитися на ворогів, що наближалися.

Ось вони досягли краю долини, зупинилися. Побачили печеру й мисливців, завили, вимахуючи палицями й дрюками. Мисливці відповіли їм не менш лютим криком.

Потупцявши на місці, певно про щось радячись, вороги потім пірнули в кущі, що густо росли перед галявиною. Чутно було тріск і тупіт, що наближався. Ось із густої зеленої стіни виткнулося одне люте обличчя… друге… третє… видираючись на галявину, чужинці одразу ж шикувалися

плече до плеча, і тоді на скелі, що нависала над печерою, вибухнув лемент і донизу з свистом полетіло каміння. Кілька ворогів одразу ж упало, кілька захиталося, обливаючись кров’ю, решта ж кинулася вперед. І тоді перший мисливець, занісши над головою страшну свою палицю, з бойовим вигуком метнувся на ворога…

Зійшлися посеред галявини — лице з лице, око в око. Високо вгору злетіли палиці й дрюки й разом опустилися донизу: нещадна бійка закипіла довкола.

Стукотіли палиці й дрюки, хряскотіли черепи, бризкала кров. Хрип, тупіт, стогін враз виповнили галявину, піднеслися до скелі, на якій мовчки стояли тепер уже безсилі діти й жінки.

А-ку першим же ударом зумів поцілити ворога прямо в голову. Той повалився, випустивши палицю з рук, і А-ку, підхопивши її, кинувся в самісіньку гущу побоїща. Він сипав удари направо й наліво, не помічаючи тих, що перепадали йому, і кров уже цебеніла в розсіченої голови, а на спині кривавилась рана.

Битва розтікалася по всій галявині, дробилася на окремі поєдинки. Переможений ворог ще не встигав упасти на землю, а очі переможця шукали вже іншого.

Ось перед А-ку виросла кремезна постать з палицею в руках. З хрипким вигуком метнувся чужинець на А-ку, махнув щосили палицею. А-ку вмить присів, палиця свиснула над його головою, а чужинець заточився, промахнувшись. Тоді А-ку випростався, замахнувся палицею. Але ворог виявився досвідченим воїном: його палиця вже була у повітрі. З стукотом зіткнулися палиці, А-ку ледь утримав свою в руках і одразу ж відскочив, бо ворог уже готувався до чергової атаки. Він кружляв довкола А-ку, намагаючись поцілити його збоку, але весь час натикався на палицю молодика. Втративши нарешті терпець, чужинець кинувся на А-ку — знову свиснула палиця й знову А-ку відповів таким же ударом.

Так вони сходилися кілька разів, і А-ку відчував, що він довго не витримає. Руки стали терпнути від безперервних ударів палиці об палицю, піт заливав очі, але він не міг його навіть витерти. А чужинець люто напосідав на нього, не даючи й хвилини перепочинку.

Тоді А-ку вдався до хитрощів: повернувся й побіг. Чужинець з переможним криком кинувся слідом. Всім своїм тілом, незахищеною спиною відчував юнак, як скорочується відстань між ним і ворогом, і коли ще раз свиснула палиця, він різко пригнувся, а потім, розвернувшись одразу ж, наосліп ударив — знизу вверх.

Глухо гупнула палиця, тріснули ребра. Різко скрикнувши, ворог поточився, зігнувся у поясі. Він хитався, намагаючись утриматися на ногах, а палиця А-ку вже падала йому прямо на голову, трощачи череп.

І коли ворог врешті звалився, А-ку стрибнув на нього і, піднісши догори палицю, закричав.

То був крик перемоги, крик тріумфу, крик молодика, який став справжнім воїном.

Прийшовши до тями, оглянувся. Бойовисько кипіло все дужче, ворог все лютіше насідав на мисливців. Їх ставало все менше й менше, вони повільно відступали під скелю.

Вороги на якусь мить розійшлися. Скривавлені, смертельно втомлені, майже всі важко поранені, збившись у тісний гурт, стояли мисливці під скелею, і над ними вже нависла неминуча поразка: ворогів було набагато більше. Вони знову шикувалися плече до плеча для останнього натиску, а довкола валялися непорушні тіла, повзали й стогнали поранені, і ніхто не звертав на них зараз уваги. Ось чужинці, вишикувавшись, підняли вгору палиці й дрюки. Потрясаючи ними, вони щосили завили і рушили вперед. І мисливці приготувалися до останньої сутички.

Високо піднявши палицю, стояв попереду перший мисливець, — на голові в нього була зчухрана шкіра, кривавилися рани на плечах, на спині, ліва рука, перебита, безсило повисла. Спираючись на дрюка, стояв на одній нозі інший мисливець, а друга синіла розбухлим коліном. Ще один весь час спльовував кров: в нього була розтрощена щелепа. Але ніхто із них не стогнав, не скаржився на біль: всі знали, що зараз помруть, і готувалися подорожче продати життя.

А ворог насувався, невблаганно й грізно. Він наперед уже святкував перемогу, обличчя чужинців аж світилося мстивою радістю. Все ближче й ближче підходили вони, потрясаючи дрюками й палицями, й А-ку вже бачив, з ким йому доведеться стати до останнього бою. Це був величезний чужинець, весь заросліий волоссям: дикою, нездоланною силою віяло від його постаті. Він ішов прямо на А-ку, піднявши важку й довгу палицю, червону од крові.

— А-ку зараз помре, — сказав А-ку, піднімаючи свою палицю.

І тут з кущів, позаду чужинців, одна за одною стали вилітати руді блискавиці: Га-ав привів свою зграю на допомогу мисливцям. Він летів попереду, вищиривши гострі ікла, й А-ку, не витримавши, щосили закричав:

— Га-ав! Га-ав!

І Га-ав його одразу ж почув: круто розвернувся, помчав у його бік.

Страшна палиця вже опускалася донизу, коли Га-ав налетів збоку і вдарив. Це був улюблений випад Га-ава: налетіти, рвонути, відскочити. Під рукою чужинця враз закривавилася рана, він похитнувся. А Га-ав налетів іще раз, тепер уже з іншого боку.

З бойовим вигуком кинувся А-ку на ворога.

Коли чужинець нарешті упав, А-ку, знеможений, теж опустився на землю. Все у ньому дрижало, світ плив перед очима, мерехтів чорними метеликами. А Га-ав повискував жалісно й лизав його закривавлене обличчя.

Потім А-ку, спираючись на палицю, звівся. Стояв, похитуючись, дивився, як мисливці й собаки розправляються з останніми чужинцями, і гордість поступово наповнювала його груди. Гордість за себе, за Га-ава, за своє плем’я, що перемогло і віднині буде господарем цієї прекрасної долини.

— Плем’я А-ку більше не вбиватиме собак, — сказав він Га-авові. — Плем’я Га-ава не боятиметься більше мисливців. Це кажу я, А-ку!

Га-ав лизнув його коліно, застукотів об землю хвостом…

А пізно-пізно, коли Великий Мисливець спав у своїй далекій печері й численні табуни дичини мирно паслися вгорі, поблискуючи ясними очима, А-ку разом із Га-авом зійшов на скелю, що височіла над печерою.

Прямо під ним палало величезне багаття: плем’я віднині вирішило не ховатися з вогнем. Хай світить у темряву, в даль, хай кожен бачить, що в долині оселилися могутні й непереможні мисливці, які не бояться нікого, — он вони танцюють унизу, довкола вогнища, сп’янілі од перемоги і втоми. А-ку ж не прилучився до танцю: сидів поруч з Га-авом, дивився у небо, і голова його аж пухла од незвичних думок.

Виразно бачив отих дивовижних тварин, які стривожено бігали по стіні таємничої печери під вогняним оком Великого Мисливця. Он вони всі, над головою А-ку, в такій величезній долині, що її не оббігти навіть найдовгоногішому мисливцеві. Й А-ку враз захотілося там побувати. Непереможно, до лоскоту в грудях.

Звівся, підняв палицю, вигукнув у небо:

— Я прийду на вас полювати! Це кажу я, А-ку!

Зморений боєм, А-ку міцно спав посеред печери, недалеко од багаття. Спало все плем’я, дрімала навіть стара, яка годувала вогонь, куняв і вартовий при вході, упевнений, що ніхто, — ні звір, ні людина, — не посміє зараз наблизитися до їхнього житла. Не спав лише наймолодший учасник міжзоряної експедиції — ієтанин Ваго.

Експеримент закінчувався, настав час відключитися од свідомості А-ку.

Повиснувши над А-ку, Ваго зосередив всю свою увагу, всю волю на низькому чолі юнака. Знову завихрилися біоструми, імпульси заструмували все швидше. А-ку, який досі лежав непорушний, заметався, застогнав, заворушив неспокійно руками: він мов хотів щось затримати, не пустити од себе, а потім глибоко зітхнув і завмер, лише дрібно тремтіли повіки. В толові у Ваго наче щось клацнуло, тріснуло: місток, який з’єднував їхні свідомості, щез назавжди.

Час був вирушати назад, у далеку долину. Пеленгатор уже посилав прямо в свідомість Ваго безперервні сигнали, а він все ще висів над юнаком, все ще дивився на нього: йому не хотілося з ним розлучатися. Що буде з А-ку, які пригоди чекають на нього, скільки він житиме і чи стане, врешті, першим мисливцем, озброївшись отією он палицею, щоб нести міжзоряну естафету, не підозрюючи навіть про її існування?

Ваго того не знав. Та й навряд чи коли взнає.

Подивившись іще раз на А-ку, вилетів із печери.

Згадав про наскельні малюнки, які так вразили А-ку, вирішив глянути на них на прощання.

Ось ця печера, з отвором таким широким і високим, що його не завалити жодним камінням. Над головою мерехтить шматочок зоряного неба, а тут стоїть густа чорна пітьма. Ваго подумав про світло, і печера одразу ж залилася ясним рівним вогнем. Чітко і виразно проглядався кожен закуток підземелля, високі стіни печери. Ваго довго роздивлявся дивовижних тварин і людей, пофарбованих у соковитий червоний колір. Невідомий художник, перш ніж братися за фарбу, довго й терпляче висікав у міцному граніті контури тварин і тоненьких смішних чоловічків, зображуючи цілі сцени з життя свого племені. Скільки треба було терпіння і часу, щоб вирубати крем’яним рубайлом хоча б оцього мамонта, який біг по стіні, високо піднявши хобот! Рух розлюченої до краю тварини було передано з такою динамікою, такою пластичністю, що Ваго вже здавалося: слон не тільки біжить — він сурмить, тривожно і гнівно… Або ось оця антилопа, до якої скрадається шаблезубий хижак. Як раптом застигла вона, почувши небезпеку, як напружилося все тіло її, готове до втечі! Ще секунда, ще мить — і вона помчить рівниною, високо й легко одриваючи од землі граціозний свій тулуб… Або ось оці кумедні тонкі чоловічки, чоловічки-палички з руками-стеблинами, — наймодерніші художники цивілізації Ваго, які ще в сиву давнину відмовилися од пензлів і фарб, мали б прийти сюди і повчитися, як передавати настрій і рух.

Геніально і просто.

Ваго враз помітив, що силует антилопи, яка зображена була внизу на стіні, трохи пошкоджений: обсипалася фарба, налипли шматочки кори. Враз пригадав, як ударив А-ку палицею і як потім довго шукав унизу, на долівці, дичину, — аж посміхнувся на оту первісну наївність, і йому стало так сумно, наче він залишав у цій долині щось дуже дороге, дуже рідне для себе.

З жалем одірвавсь од стіни, й печера одразу ж потонула в пітьмі.

Перед тим як покинути долину, Ваго облетів її всю. Бачив лише звірів і птахів — жодної ознаки присутності іншого племені, отже, А-ку міг спати спокійно.

І якщо йому повезе, він доживе до того щасливого дня, коли стане першим мисливцем.

І озброїться палицею з вмонтованим датчиком…

Ваго залишив долину і понісся прямо на схід. На позивні, що вимогливо лунали в свідомості.

Ще здаля побачив три вершини — снігових трьох братів, що гордо здіймалися над утопленою в пітьму ущелиною. Ніч іще панувала внизу, ревниво ховаючи від ока долину, кутаючи її в білі ковдри хмар, а три вершини стрічали вже сонце. Вкриті снігами, вони заливалися ніжним рум’янцем, що опускався все нижче і нижче, — вони мов аж росли, здіймаючись до неба, аж дзвеніли од кришталевої ясності, й Ваго довго дивився на них, зачарований.

А коли підлетів до долини, там уже панував ясний ранок. І дерева і трави, зарошені, були мов обсипані вогнями, що переливалися веселкою, ясна й прозора вода з шумом стрибала з каменя на камінь, розбиваючись на тисячі бризок, що довго пливли у повітрі кольоровими райдугами. Планета була прекрасною, кожен куточок її нагадував Ваго батьківщину.

Щоб не зім’яти смарагдово-зелену траву, він опустився на плескатий камінь над самою річкою і став чекати решту екіпажу.

Майже весь день зліталися астронавти, і кожному було про що розповісти. Все, що вони пережили, що почули й побачили, підключившись до свідомостей мешканців цієї планети, одразу ж було передано на корабель, в центр інформації. Спрацювали клітинки пам’яті величезного мозку, потужні імпульси понеслися одразу ж у простір в бік

далекої галактики, і тепер, що б не сталося з учасниками експедиції, інформація, зібрана ними, все одно стане надбанням їхньої цивілізації.

Тепер треба було подбати про контакти з майбутньою цивілізацією розумних істот, які населяють планету. Контакти, що стануть можливими через десятки, а то й сотні тисячоліть.

Вирішено було обладнати в різних куточках планети контактні пункти.

І знову розлетілися увсібіч інопланетяни групами по десять астронавтів. Ваго ж з дев’ятьма товаришами лишився в долині.

Довго вибирали потрібне місце. Врешті в одній з ущелин, що мов пальці руки зливалися з долиною, знайшли те, що було їм потрібне: гранітну стіну з кілометр завдовжки, суцільний міцний моноліт, здатний простояти тисячоліття. Обходячи ущелину, Ваго переключився на глибинний зір, що міг проникнути до ядра планети, і побачив навпроти стіни, по той бік гірського потоку, товстелезну кварцову жилу. І хоч жила була схована під грубим шаром каміння й землі, він бачив її так виразно, наче вона лежала, очищена, у нього під ногами. Жила прорізала кам’яний масив, заповнивши колись глибоку тріщину, і серед її напівпрозорого тіла були рясно вкраплені цілі гнізда жовтого металу. Тут його були тонни: десятки тонн благородного металу, який не піддавався корозії, металу, що з розвитком цивілізації стане еталоном матеріальних цінностей, виміром багатства і бідності, — це Ваго вже знав з історії власної цивілізації.

Тож рано чи пізно сюди прийдуть ті, що шукатимуть цей благородний метал, і натраплять на жилу. А що жила простежувалася й по цей бік потоку, зникаючи під гранітним масивом, то вони вийдуть під стіну й наткнуться на печеру, якої ще не було, але яка незабаром буде: від корабля вже стартували вантажні ракети, і одна з тих ракет саме опускалася в долину.

Першим з ракети, яка автоматично розвантажувалася, появився біонет, що мав пробити печеру. Масивна куля з надтвердого, вогнетривкого матеріалу могла витримувати тиск у мільйони атмосфер і температуру в десятки мільйонів градусів. Довгі пружинисті ноги з підошвами-присосками дозволяли біонетові долати будь-які перешкоди, підніматися навіть по прямовисній стіні чи спускатися в прірву.

Викотившись із корабля, біонет одразу повернув у бік астронавтів розташований зверху хвилевловлювач. По ньому замерехтіли, забігали кольорові "зайчики", злилися в суцільний ланцюжок — біонет уже чекав на команду.

Розвернувся, швидко побіг до ущелини. Павукоподібні ніжки його аж миготіли, і було в ньому щось від працьовитої, заклопотаної комахи. Ось він видерся на косогір, ламаючи густі кущі, зупинився перед стіною: точно на тому місці, де мала бути печера. Круглий тулуб його враз почервонів — то був застережний колір небезпеки. Астронавти одразу ж почали відлітати од біонета — все далі й далі, аж поки тіло його знову набуло нормального кольору.

Зупинилися, спостерігаючи, що робить біонет.

Ваго було особливо цікаво: адже він досі не бачив цього біонета в дії. Знав лишень, що в отому круглому тілі зосереджено величезні запаси енергії, що біонет, ущільнюючи атоми, прошиває найтвердіші породи так само легко й вільно, як птах повітря. Гігантські напруження виникали при роботі в породах, і бувало, що біонети не витримували — вибухали. Саме тому й вкривалися вони щоразу червоним кольором, аж поки астронавти відлітали на безпечну відстань.

На якусь мить запала тиша: навіть вода, здавалося, завмерла в потоці. Потім стіна перед біонетом враз почервоніла, мов жар, вона засвітилася, запалахкотіла сліпуче, вогняні блискавиці заметалися по ній увсібіч, а кущі довкола спалахнули, мов смолоскипи. Вода у потоці враз

закипіла, бухнула парою, туга гаряча хвиля вдарила астронавтам в обличчя, од могутнього реву затремтіли гори, посипалося густо каміння. Біонет уже зник у стіні — в отворі, що плавився сліпучим вогнем, рев переріс у свист, пронизливий і високий, велетенська стіна тремтіла, здавалося, вона от-от не витримає: вибухне, розлетиться на шмаття.

Свистіло все глухіше й глухіше — біонет вже забрався в самісіньке серце гранітної скелі…

Потім все стихло. Лише догорала рослинність та, потріскуючи, холонула все ще червона стіна. З отвору, поблискуючи невразимим тілом, з’явився біонет. Постояв, наче милуючись зробленим, спустився швидко донизу.

Астронавти полетіли до печери, що вже темніла ідеально окресленим отвором.

Коридор, спершу вузький і низький, з кожним метром ширшав і вищав, аж поки переріс у величезну залу з куполоподібною стелею. І стеля, й стіни були вкриті склоподібною, мовби аж оплавленою плівкою. Надтонка плівка ота, вся із сконденсованих, ущільнених атомів, була така міцна, що могла витримати гігантські напруження, — жоден землетрус, жодна ерозія неспроможна її зруйнувати.

Минуть мільйони років, всі оці гори зрівняються, зникнуть, лишиться тільки печера: вилуплена, мов із яйця, гігантська споруда бездоганної форми.

Задоволені, лишали астронавти печеру. А знизу, од вантажного корабля, вже поспішали інші біонети: ті, що обладнуватимуть печеру, й ті, що навіки лишаться у ній — терпляче чекатимуть приходу розумних істот…

Потім настав час прощатися з планетою. Астронавти зібралися знову докупи в глибокій долині, замкненій горами. Як і в день прибуття, яскраво й щедро світила молода іще зірка, якій горіти мільярди років, мовчазні та величні, підносилися гори, увінчані сніговими шапками, весело й дзвінко шуміла вода. Вони всі ще раз подумали, що планета щедра й прекрасна, як і життя, яке розквітло на ній. Потім найстарший та найдосвідченіший підніс догори обидві руки — жест, що означав водночас і прощання, й побажання усьому живому, яке тут лишалося, миру й спокою, і астронавти один по одному стали зникати у небі.

Знявши з численних орбіт вже непотрібні супутники (ніщо не повинно порушувати природний розвиток розуму), вони полинули до свого корабля, що висів у космосі, далеко за межами зоряної системи. І там, на величезній орбіті, запустили супутник-ретранслятор, супутник-гігант, націлений антенами на їхню галактику. Обладнаний реактором з джерелом енергії на мільйони років, віднині він буде приймати всю інформацію, що надходитиме з космічної безодні, від таких же супутників, які простягнуться безкінечно довгим ланцюгом аж до їхньої галактики. Він буде передавати ту інформацію в десятки печер на планеті.

Ваго одірвався од екрану й пішов до постелі: пролунав сигнал спати. Ліг на спину, заклавши під голову руки, пригадав планету, на якій побував, і А-ку, який став наче його двійником. Що він там зараз робить, на кого полює? І чи збулася його мрія стати першим мисливцем?

Враз пригадав останній той вечір, після битви з чужинцями, — високу скелю, піднесену над вогнищем, довкола якого танцюють переможці, і дві постаті на ній — людини й собаки. І догори піднесені руки, і вигук у небо, до самих зірок:

— Я прийду на вас полювати! Це кажу я, А-ку!

І всміхнувся розчулено.

Думав про маленьку іскорку розуму, яка загубилася в безмежному космосі і яка рано чи пізно спалахне яскравим, всепереможним вогнем.

А ще думав про того, зовсім уже невідомого, хто прийде через десяток тисяч років до печери. Хто це буде: юнак чи зовсім уже доросла людина, Ваго, звісно, не міг напевно сказати. Хотілося, щоб це був юнак. І чомусь він здавався Ваго дуже знайомим, дуже близьким, як і А-ку. Ваго ніяк не міг позбутися відчуття, що він уже десь стрічався з ним, з тим, хто народиться через тисячі, а може, й десятки тисяч років. І кілька днів тому не втримавсь од бажання піднести щось йому в дарунок. Довго оглядав свою колекцію і врешті зупинив свій вибір на кристалі, що знайшов у бухточці планети-зорельота під час зворотного шляху до рідної галактики. Бо якщо дарувати, то найцінніше — інакше Ваго і не зміг би.

Ієтани вже навчилися пересилати на величезні відстані не тільки сигнали, а й матеріальні предмети, закодовані в складі системи, що відтворювали їх атомну будову. І кристал, вміщений у спеціальний прилад, розчинився у космосі, щоб матеріалізуватися заново на далекій планеті.

Розкішний дарунок, єдиний на тій планеті кристал, що не матиме подібних до себе.

І Ваго, втішений, нарешті заснув.

Тріск. Спалах. Пітьма.

Наче перегоріли, замкнувшись, контакти.

А потім подих свіжого вітру й гаряче сонце в обличчя.

А може, це тільки примарилося? Може, тільки здалося?

Ні! Не могло того бути! Ясні й чіткі картини і досі перед Юрковим внутрішнім зором. І Ваго, й А-ку, і Га-ав… Юрко озирнувся, але нічого, крім німої гранітної скелі, не побачив.

І враз у Юркові все мов обірвалося: йому здалося, що він пробув у печері не один рік. Що його вже, мабуть, вважають мертвим. Що тато з геологічною партією пішов з долини і Юрко залишився один.

Заплющивши очі, повернувся спиною до скелі. Довго не наважувався розтулити повіки — боявся, що не побачить Ніну, Врешті, наважившись, глянув.

Ніна стояла на тому ж самому місці, в тій же позі. Юрко добре пам’ятає, як він востаннє озирнувся на Ніну — вона якраз підняла молоток, цілячи у камінь, що лежав у неї під ногами. Молоток і досі висів у повітрі, Ніна, мов закам’яніла, застигла у часі. Ось вона, наче пробуджена Юрковим поглядом, ворухнулася, молоток опустився донизу, вдарив щосили об камінь. Бризнули іскри, але звук не долинув до нього: внизу шуміла вода.

— Ні-іно!.. Ні-іно!.. — закричав щосили Юрко.

Але Ніна не чула — продовжувала цюкати молотком.

Тоді Юрко побіг донизу. Навпростець, через кущі. Гілля хльоскало його в груди й обличчя, з-під ніг виривалося каміння, але він на те не зважав. Біг, спускаючись все нижче і нижче, аж поки вискочив із кущів біля самого потоку.

І налетів на гюрзу.

Щось кругле й слизьке спружинило під черевиком, ударило в литку. Пекучий вогонь пронизав усе тіло, Юрко зойкнув і, спіткнувшись,

оглянувся: позаду, розтоптана, звивалася величезна змія, а по Юрковій нозі з двох манюсіньких ранок скрапувала чорна кров.

Він охнув і сів. Широко розплющеними од жаху очима дивився, як синіла, набухаючи, нога. Біль ставав усе нестерпніший, і Юрко, не витримавши, заплакав.

— Ні-і-но!.. Ні-і-но!.. — закричав він у відчаї.

Ніна вже дивилася у його бік. Чи то почула, чи так просто оглянулась, — ось вона заклично помахала рукою. Потім, зрозумівши, що з Юрком щось негаразд, швидко побігла донизу.

Перескочила через потік і одразу ж усе збагнула, побачивши і розбухлу ногу, й розчавлену змію.

Юрко вже лежав. Боліло дужче і дужче, пекло десь аж біля серця, він закричав, коли Ніна торкнулася ноги, а Ніна, не зважаючи на той крик, вихопила гострий ніж і надрізала рану. Юрко зойкнув так, що почули, мабуть, і в таборі. З рани полилася щедро кров: спершу чорна, якась аж запечена, потім світліша й світліша, а коли вона перестала текти, Ніна припала до рани ротом.

Ссала й випльовувала. Ссала й випльовувала.

І коли одірвалася нарешті од рани, все обличчя її було у крові.

Та вона й не подумала про те, щоб умитися. Підважила Юрка, нагнулася, закинула його руки собі за шию, понесла.

Юрко майже втрачав свідомість. Його всього аж трусило, серце стискалося від холоду, а налита важким вогнем нога, розбухла й задерев’яніла, теліпалася, мов чужа.

Скільки вони добиралися до табору, Юрко потім так і не зміг пригадати. Пам’ятав лишень, як Ніна одного разу, спіткнувшись, упала, як плакала од злості через своє безсилля, а потім знову підлізла під нього й, одірвавши од землі, уперто понесла далі. Гойдалася перед затуманеним зором земля, ревів страшно потік — він гримкотів уже в Юрковій голові, котив прямо по мозкові важкі гранітні брили.

А потім з густого туману виникло на мить налякане татове обличчя, і Юрко знову знепритомнів.

Отямився уже в районній лікарні, у палаті. Із табору його привезли сюди вертольотом, і Юрко страшенно жалкував, що був без пам’яті, — адже досі він на вертольоті не літав.

Біля нього весь час чергував тато, а коли Юркові полегшало і він став видужувати, тато знову поїхав у табір: на нього там чекали тисячі справ. А Юрко ще майже місяць пробув у лікарні.

Заходив двічі Зайкен — приїжджав за продуктами для геологів. Довго сидів, розповідаючи новини. Прощаючись, поплескував Юрка по плечу:

— Видужуй — справжнім геологом будеш! Кого гюрза не кусав — той у горах не був!

Заїхала Ніна — рухлива та неспокійна, як і завжди, напустила повну палату галасу й сміху, принесла в подарунок друзу гірського кришталю, щоб Юрко не забував геологію та вертався швидше до табору.

Юрко був щасливий тими відвідинами, але ні з Зайкеном, ні навіть із Ніною не поділився своєю таємницею: був уже впевнений, що вони йому не повірять.

Як не повірив тато, найближча Юркові людина.

Тато, щоправда, не казав про це Юркові одверто, він навіть кивав головою: "Гаразд, Юро, гаразд, от видужаєш, тоді сходимо обов’язково", — а одного разу, думаючи, що син спить, пошепки переповів почуте лікареві.

— Галюцинації, — відповів лікар. — Буває… Одужає — забуде про все.

— Аби ж то так, — зітхнув занепокоєно тато.

Юрко, ображений на смерть, вирішив не розповідати більше нікому. От видужає, ще раз піде до печери і все перевірить… бо йому вже й самому часом здавалося, що то був сон…

А потім стався землетрус: рівно о п’ятій ранку. Юрко прокинувся од того, що його кілька разів різко підкинуло на ліжку. Палата одразу ж наповнилася густою курявою, перелякано закричали хворі. Їх усіх негайно вивели надвір, але поштовхів більше не було, і лікарі дозволили повернутися до палат.

В той же день прибув вертольотом тато: дорогу в табір завалило і її розчищали бульдозери. Табір лишився цілий, але геологи пережили кілька моторошних хвилин, коли скелі стали колотися і величезні кам’яні брили із страхітливим гуркотом покотилися донизу, змітаючи все на своєму шляху. Гай уцілів, а оті могили завалило.

— А ущелина? — захвилювався Юрко.

— Яка ущелина?

— Ота… Де мене вкусила гюрза…

— Ущелину завалило зовсім. Туди скотилася ціла гора, перегородила потік високою греблею. І тепер там набирається озеро.

— Озеро! — не на жарт стривожився Юрко. — Так там же печера! І нефритова брила!..

Тато подивився на Юрка так, наче той знову марив. І Юрко одразу ж замовк…

Повернувшись до табору, ледь дочекався хвилини, коли тато, заклопотаний справами, забув нарешті про нього, вислизнув непомітно з намету, подавсь до ущелини. Був у новому костюмі, бо старий геть подерся, коли він біг навмання через кущі, чіпляючись об колючі гілки, і лежав зібганий на споді Юркового рюкзака. Тато хотів його зовсім викинути, але Юркові все було чомусь шкода.

Нога ще трохи боліла. На тім місці, де вкусила гюрза, синів шрам, але Юрко тепер ним пишався: буде що показувати в школі!

Добрався до повороту в знайому ущелину, завернув і застиг: перед ним, піднімаючись на кількасот метрів, височіла могутня гребля. Жодна краплина води не просочувалася по цей бік — русло колишнього потоку було зовсім сухе.

Майже годину піднімався Юрко — давала ще себе знати нога. А коли нарешті видерся, то побачив озеро. Вода заповнила ущелину з краю в край, вона поглинула вже косогір, яким видирався Юрко, піднялася аж до стіни. І як не придивлявся Юрко, він так і не побачив нефритової брили: теж пірнула під воду. Як і ота кварцова жила навпроти, розбухла од золота.

Пригнічений, Юрко повертався до табору. Було відчуття непоправної втрати, тим більше, що тепер йому ніхто не повірить.

Уже в ліжкові, забравшись у спальник, трохи втішився: вирішив стати геологом. Закінчить школу, потім — інститут і приведе сюди свою партію.

Знайде те місце, де ховається кварцова жила, проб’є свердловину, і тоді ніхто не заборонить йому висадити в повітря греблю.

І знову знайде печеру.

Тепер уже не тільки для себе — для всіх.

* * *

Минула осінь, настала зима. Юрко ходив до сьомого класу, нові враження й клопоти поступово стирали старі, і йому часом уже здавалося, що й долина, і табір, а особливо ота ущелина й таємнича печера примарилися йому в гарячці.

Та ось мама затіяла генеральне прибирання квартири, під час якого перекладалося все, де б не було воно сховане.

— А це що?.. Ану перебери мені зараз і розклади все як слід! Рюкзак повинен лежати на антресолях, а не збирати пилюку під ліжком!

І Юрко, покірно зітхнувши, заходився розбирати рюкзак, про який, як привіз, як засунув під ліжко, так і забув.

Дістав кеди, шкарпетки, светр, тренувальний костюм, потай дивуючись, як мама не добралася до них раніше та не заходилася чистити й прати. Напевно, не помітила, як він ховав під ліжко рюкзак. Останнім витяг подраний костюм: хотів одразу ж однести його на смітник, та рука відчула щось важке. Поліз до кишені штанів, намацав холодне гранчасте тіло, похапцем висмикнув руку, розтулив долоню.

На долоні лежав кристал з одполірованими ідеально гранями. Незвичної форми і краси неймовірної: в зеленкуватій глибокій прозорості мінилися, спалахували, гасли й знову спалахували тисячі золотих зірочок, закручувалися в кільця цілі галактики. Вони наче випливали з безодні,

підіймаючись до відполірованих граней, щоб, спалахнувши осяйно, одразу ж і згаснути, а за ними слідом підіймалися інші — і так без кінця і без краю.

Приголомшений, заворожений, роздивлявся Юрко дивовижний кристал. А потім звівся і поніс до вікна, крізь яке щедро лилося сонячне проміння…